

Analyse probleemsituaties wolf

Frans van Bommel, Van Bommel Faunawerk
Dick Klees, Studio Wolverine
Maurice La Haye, Zoogdierverseniging
Johan Thissen, Van Bommel Faunawerk

Analyse probleemsituaties wolf

Rapport nr.:	2020.16 V2
Datum uitgave:	31-10-2020
Status	Definitief
Auteurs:	Frans van Bommel, Van Bommel Faunawerk Dick Klees, Studio Wolverine Maurice La Haye, Zoogdierverseniging Johan Thissen, Van Bommel Faunawerk
Foto voorblad:	Dick Klees (Studio Wolverine)
Kwaliteitscontrole:	Maurice La Haye
Productie:	Steunstichting VZZ, in rapport vermeld als de Zoogdierverseniging Bezoekadres: Toernooiveld 1 6525 ED Nijmegen Postadres: Postbus 6531 6503 GA Nijmegen Tel.: 024 7410500 secretariaat@zoogdierverseniging.nl www.zoogdierverseniging.nl
Gegevens opdrachtgever:	Agentschap Natuur & Bos Koningin Astridlaan 50, 3500 Hasselt, België
Contactpersoon opdrachtgever	De heer Koen Driesen

Speciale dank gaat uit naar biologe Giulia Variara voor de hulp bij het vinden van Italiaanse bronnen.

De Steunstichting VZZ is onderdeel van de Zoogdierverseniging

Dit rapport kan geciteerd worden als:

Bommel, F. van, D. Klees, M. La Haye & J. Thissen (2020). Analyse probleemsituaties wolf. Rapport 2020.16 V2. De Zoogdierverseniging, Nijmegen.

De Steunstichting VZZ, onderdeel van de Zoogdierverseniging, is niet aansprakelijk voor gevolgschade, alsmede voor schade welke voortvloeit uit toepassingen van de resultaten van werkzaamheden of andere gegevens verkregen van de Zoogdierverseniging; opdrachtgever vrijwaart de Stichting VZZ voor aanspraken van derden in verband met deze toepassing. Niets uit dit rapport mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden d.m.v. druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever hierboven aangegeven en de Zoogdierverseniging, noch mag het zonder een dergelijke toestemming worden gebruikt voor enig ander werk dan waarvoor het is vervaardigd.

Inhoudsopgave

1	INLEIDING	5
1.1	AANLEIDING EN DOEL	5
1.2	PROBLEEMSTELLING	6
1.2.1	DEFINITIES PROBLEEMSITUATIES MET WOLVEN VERSUS PROBLEEMWOLVEN	6
1.2.2	PROTOCOL	6
1.2.3	ERVARINGEN MET PROBLEEMSITUATIES	6
2	METHODIEK	8
3	DEFINITIES PROBLEEMSITUATIES MET WOLVEN VERSUS PROBLEEMWOLVEN	11
4	NEDERLAND	13
4.1	PROTOCOLLEN	13
4.2	ERVARINGEN MET PROBLEEMSITUATIES	16
4.3	HET GEVAL WOLF 'BILLY'	17
4.4	COMMUNICATIE	19
4.5	LITERATUUR NEDERLAND	20
5	DUITSLAND	21
5.1	PROTOCOLLEN EN BESLISBOOM	21
5.2	ERVARINGEN MET PROBLEEMSITUATIES	24
5.3	LITERATUUR DUITSLAND	27
6	FRANKRIJK	28
6.1	PROTOCOLLEN	29
6.2	ERVARINGEN MET PROBLEEMSITUATIES	31
6.3	LITERATUUR FRANKRIJK	32
7	ZWEDEN	33
7.1	PROTOCOLLEN	33
7.2	ERVARINGEN MET PROBLEEMSITUATIES	35
7.3	LITERATUUR ZWEDEN	38
8	ITALIË	41
8.1	PROTOCOLLEN	42
8.2	ERVARINGEN MET PROBLEEMSITUATIES	43
8.3	LITERATUUR ITALIË	51
9	POLEN	52
9.1	PROTOCOLLEN	53
9.2	ERVARINGEN MET PROBLEEMSITUATIES	55
9.3	COMMUNICATIE	59
9.4	LITERATUUR POLEN	60
10	SYNTHESE	62

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en doel

De Europese wolvenpopulaties hebben zich sinds de jaren zeventig flink hersteld, waarbij in veel EU landen een forse toename van de populatie waarneembaar is (Deinet *et al.* 2013)¹. Net als in Nederland heeft de wolf zich in Vlaanderen gevestigd en in beide gebieden is sinds kort ook weer voortplanting.

De terugkeer van de wolf kan gepaard gaan met probleemsituaties: tussen wolven en mens, tussen wolven en honden en tussen wolven en vee. Een wolf die daarbij betrokken is wordt al snel als probleemwolf bestempeld. Een als problematisch ervaren situatie kan echter feitelijk ongevaarlijk zijn voor mensen, honden of vee. Dan is hooguit sprake van een probleemsituatie, maar is geen sprake van een probleemwolf.

Probleemsituaties en het beheer van probleemwolven kunnen in de EU-lidstaten wettelijk gezien alleen aangepakt worden binnen de kaders die de Habitatrichtlijn stelt. De prejudiciële uitspraak van het Europese Hof van Justitie vanwege vragen gesteld door Finland heeft eind 2019 nog eens duidelijk gemaakt dat de EU-lidstaten weinig ruimte hebben om af te wijken van de bescherming krachtens de Habitatrichtlijn². Anderzijds lijkt de Europese Commissie, gezien het stoppen van de inbreukprocedure tegen Zweden vanwege de zogenoemde *licensjakt* op wolven, niet van zins om lidstaten vanwege hun wolvenbeheer voor het Europese Hof van Justitie te dagen, mits de lidstaten de staat van instandhouding van hun wolvenpopulatie niet laten verslechteren.

In de hele Europese Unie staat de wolf op Bijlage II van de Habitatrichtlijn (gebiedsgerichte bescherming), maar de soortgerichte bescherming (Bijlagen IV of V) is verschillend. In delen van Oost-Europa, Griekenland, Finland en Spanje kent de wolf krachtens de Habitatrichtlijn een minder strikte soortgerichte bescherming, namelijk als soort van Bijlage V. In de rest van de Europese Unie staat de wolf op Bijlage IV, met strikte soortgerichte bescherming. Zelfs binnen een lidstaat kan de situatie verschillen. Zo geldt in het rendierhouderijgebied in de noordelijke helft van Finland voor de wolf Bijlage V, maar in de rest van Finland Bijlage IV.

Het Agentschap Natuur & Bos (van Vlaanderen) heeft de Zoogdierverseniging opdracht gegeven voor de analyse van probleemsituaties met betrekking tot de wolf in zes EU-lidstaten. De Zoogdierverseniging heeft deze opdracht uitgevoerd in een consortium met Van Bommel Faunawerk en Studio Wolverine.

¹ Deinet, S., C. Ieronymidou, L. McRae, I.J. Burfield, R.P. Foppen, B. Collen & M. Böhm (2013) Wildlife comeback in Europe. The recovery of selected mammal and bird species. Final report to Rewilding Europe by ZSL, BirdLife International and the European Bird Census Council, London.

² Europese Hof van Justitie zaaknummer C-674/17

1.2 Probleemstelling

De vragen die het Agentschap Natuur & Bos heeft gesteld zijn uitgewerkt in de volgende paragrafen van dit hoofdstuk. Het komt erop neer dat de definities, de protocollen en de ervaringen met probleemsituaties aan de hand van de actuele wolvenbeheerplannen en beschikbare databases van zes EU-landen dienen te worden verzameld en overzichtelijk te worden gepresenteerd in een rapport. De zes geselecteerde landen zijn Nederland, Duitsland, Frankrijk, Italië, Polen en Zweden. Van deze zes geldt in Polen het beschermingsniveau van Bijlage V van de Habitatrichtlijn. In de andere vijf landen geldt Bijlage IV.

1.2.1 Definities probleemsituaties met wolven versus probleemwolven

Ten behoeve van een duidelijk en effectief beleid, maar ook met het oog op duidelijke communicatie, is het belangrijk om helder af te bakenen wat probleemsituaties met wolven kunnen inhouden. Daarbij hebben we onderscheid gemaakt tussen ‘onnatuurlijk’ en ‘natuurlijk’ gedrag van de wolven. In een volgende stap hebben we gedefinieerd wat precies onder een probleemwolf verstaan moet worden en welke (gradaties in) risicosituaties hierbij te onderscheiden zijn. Bij de uitwerking zijn de volgende interacties afzonderlijk belicht:

- Interactie wolf – mens
- Interactie wolf – vee
- Interactie wolf – hond.

1.2.2 Protocol

We maken een overzicht van de regelingen (per land, of meer in detail per provincie / deelstaat / regio) met betrekking tot probleemsituaties door wolf. Daarbij worden de volgende elementen uitgewerkt, waarbij rekening wordt gehouden met de eerdergenoemde interacties:

- Bestaat er een protocol of beslissingsboom?
- Wat is de inhoud van het protocol, m.a.w. welke maatregelen worden genomen in welke situaties?
- Is het protocol gebaseerd op internationale, Europese of landelijke richtlijnen, adviezen en/of regelgeving?
- Wie heeft het beslissingsrecht om aan te geven dat een wolf effectief een probleem vormt en wat zijn de termijnen waarbinnen een beslissing genomen dient te worden?
- Hebben betrokken actoren vanuit jacht / natuur / landbouw / lokale besturen / etc. een rol in dit proces en zo ja, hoe?

1.2.3 Ervaringen met probleemsituaties

In enkele van de zes geselecteerde landen komt de wolf reeds twee decennia of meer voor of is de soort nooit verdwenen (bijvoorbeeld Italië en Polen), waardoor er meer ervaring is met conflicten of incidenten. We maken een zo volledig mogelijk overzicht van de concrete

conflictsituaties, waarbij minstens de volgende elementen uitgewerkt zijn:

- Hoeveel en welke conflictsituaties werden geregistreerd?
- Welke stappen werden ondernomen en tot welke resultaten heeft dit geleid?
- Wie was hiervoor verantwoordelijk, welke partijen waren betrokken en op welke wijze gebeurde de praktische uitvoering?
- Welke communicatie werd hieraan gekoppeld?
- Zijn er op basis van de ervaringen al wijzigingen in het vooropgestelde protocol aangebracht?

2 Methodiek

De meest actuele wolven(management)plannen zijn via websites en via onze contacten in de verschillende landen en deelstaten/regio's achterhaald. Zie voor een overzicht de tabellen 1 en 2.

Daarnaast hebben we data over incidenten met wolven ontleend aan informatie van relevante instanties, zoals de *Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes zum Thema Wolf* (Duitsland), *BIJ12* (Nederland) en het *Viltskadecenter* (Zweden).

De protocollen en data zijn geordend, zodat een vergelijking tussen landen goed mogelijk is. Op deze wijze maken we de verschillen tussen protocollen en aantal en aard van de conflictsituaties inzichtelijk.

Peildatum voor probleemsituaties, beleid, regelgeving en protocollen is 1 juli 2020. Latere wijzigingen zijn over het algemeen niet opgenomen.

De literatuurlijsten zijn per land en staan dus steeds aan het einde van de hoofdstukken 4 t/m 9. Enkele literatuurbronnen zijn bij meerdere landen gebruikt en worden daardoor herhaald.

Tabel 1. Belangrijke geraadpleegde personen

	Naam	Organisatie
Nederland	Désiré Karelse	BIJ12 – Faunazaken
	Glenn Lelieveld	Wolvenmeldpunt/Zoogdierverseniging
Duitsland	Matthias Kaiser	Landesamt für Natur, Umwelt und Verbraucherschutz van de deelstaat Nordrhein-Westfalen
	Vanessa Ludwig	Fachstelle Wolf van het Landesamt für Umwelt, Landwirtschaft und Geologie van de deelstaat Sachsen
	Katharina Steyer	Bundesamt für Naturschutz
Frankrijk	Juliette Bligny	Direction Régionale de l'Environnement, l'Aménagement et du Logement Auvergne-Rhône-Alpes
	Nicolas Jean	Office Français de la Biodiversité, Direction Nationale des Grands Prédateurs Terrestres (plv. directeur)
Italië	Luigi Boitani	Unione Zoologica Italiana & Large Carnivore Initiative for Europe (voorzitter)
	Piero Genovesi	Istituto Superiore per la Protezione e la Ricerca Ambientale (directeur)
	Giulia Variara	Zelfstandig bioloog, woont en werkt nu in Nederland
Polen	Sabina Nowak	Stowarzyszenie dla Natury „WILK” / Association for Nature "Wolf"
	Jakub Romanowski	Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska / General Directorate for Environmental Protection, Departament Zarządzania Zasobami Przyrody / afdeling voor Natuurbeheer, (hoofd van het team Soortbescherming)
Zweden	Jens Frank	Viltskadecenter van Sveriges Lantbruksuniversitet

Tabel 2. Belangrijke websites.

	Organisatie	Naam	URL
Nederland	BIJ12		www.bij12.nl/onderwerpen/faunazaken/wolf
	Wolven in Nederland		www.wolvenin nederland.nl
Duitsland	Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes zum Thema Wolf		www.dbb-wolf.de
	Landesjägerschaft Niedersachsen		www.wolfsmonitoring.com
	Deelstaat Sachsen	Wolf in Sachsen	www.wolf.sachsen.de/
	persoon Jürgen Vogler	Die Rückkehr des Wolfes nach Deutschland	www.wolfsmonitor.de
	Freundeskreis freilebender Wölfe		www.freundeskreiswoelfe.de/
Frankrijk	Direction Régionale de l'Environnement, l'Aménagement et du Logement Auvergne-Rhône-Alpes	Mission Loup	http://www.auvergne-rhone-alpes.developpement-durable.gouv.fr/mission-loup-r1323.html
	Office Français de la Biodiversité	Le Loup en France	www.loupfrance.fr
Italië	Istituto Superiore per la Protezione e la Ricerca Ambientale	Verso un piano nazionale di monitoraggio del lupo	https://www.isprambiente.gov.it/it/archivio/eventi/2018/12/Verso-un-piano-nazionale-di-monitoraggio-del-lupo
	Autonome provincie Trento	Grandi carnivori in Trentino – il lupo	https://grandicarnivori.provincia.tn.it/Il-lupo
	Autonome provincie Bozen-Südtirol	Wolf in Südtirol	http://www.provinz.bz.it/landforstwirtschaft/fauna-jagd-fischerei/fauna/wolf-in-suedtirol.asp
Polen	Association for Nature "Wolf"		www.polskiwilk.org.pl
	SAVE Wildlife Conservation Fund	WilkNet	www.wilknet.pl
Zweden	Sveriges lantbruksuniversitet	Viltskadecenter	https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/viltskadecenter/

3 Definities probleemsituaties met wolven versus probleemwolven

Ten behoeve van een duidelijk en effectief beleid, maar ook met het oog op duidelijke communicatie, is het belangrijk helder af te lijnen wat probleemsituaties met wolven kunnen inhouden. Daarbij dient onder meer onderscheid gemaakt te worden tussen onnatuurlijk en natuurlijk gedrag van wolven. In een volgende stap dient onder meer gedefinieerd te worden wat precies onder probleemwolf verstaan moet worden en welke (gradaties in) risicosituaties hierbij te onderscheiden zijn.

Er zijn drie typen conflictsituaties te definiëren. De interactie tussen *wolf en vee* wordt verreweg het vaakst als probleemsituatie ervaren. De interacties tussen *wolf en mens* en tussen *wolf en hond* komen minder vaak voor, maar de veiligheid van de mens wordt uiteraard overal als belangrijkste genoemd.

In Europa verschillen de definities voor een probleemwolf per land of zelfs regio en de wijze hoe hiermee wordt omgegaan. In dit rapport geven wij in de hoofdstukken over de zes landen de lokale beoordeling weer. Hieronder delen we het gedrag van wolven in volgens de definities uit het recente Nederlandse Interprovinciaal Wolvenplan (IPO 2019) en beoordelen dit in drie categorieën: geen probleemsituatie, probleemsituatie (maar geen probleemwolf), probleemwolf. Een als problematisch ervaren situatie kan in feite ongevaarlijk zijn. Dan is er wel een probleemsituatie maar geen werkelijke probleemwolf.

Tabel 3. Definities probleemsituaties met wolven versus werkelijke probleemwolven bij interactie tussen **wolf en mens** (IPO 2019)

Gedrag	Probleemsituatie vs. probleemwolf
Wolf bezoekt 's nachts bebouwd gebied	Geen probleemsituatie
Wolf bezoekt overdag bebouwd gebied	Geen probleemsituatie
Wolf vlucht niet meteen maar observeert mensen	Probleemsituatie
Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied	Probleemsituatie
Wolf benadert meermaals mensen	Probleemsituatie
Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Probleemwolf

Tabel 4. Definities probleemsituaties met wolven versus werkelijke probleemwolven bij interactie tussen **wolf en hond**

Gedrag	Probleemsituatie vs. werkelijke probleemwolf
Wolf benadert meermaals mensen met honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Probleemsituatie
Wolf benadert meermaals mensen met honden en is agressief naar honden	Probleemwolf
Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied	Probleemsituatie
Wolf doodt honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Probleemwolf
Wolf doodt honden die niet zijn aangeliend en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven	Probleemsituatie

Tabel 5. Definities probleemsituaties met wolven versus werkelijke probleemwolven bij interactie tussen **wolf en**

vee

Gedrag	Probleemsituatie vs. werkelijke probleemwolf
Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee	Probleemsituatie
Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen	Probleemwolf

4 Nederland

In Nederland zijn de provincies verantwoordelijk voor het beleid inzake faunabeheer (IPO 2015). In het Interprovinciaal Wolvenplan (IPO 2019) staat het volgende: *‘Ingrijpen bij wolven is in Nederland in een aantal situaties mogelijk. Gelet op de geldende randvoorwaarden is ingrijpen op korte termijn waarschijnlijk slechts aan de orde als wolven gevaarlijk of problematisch gedrag vertonen in relatie tot mensen en in het geval er hybridisatie met honden zou optreden. Op de lange termijn wordt ingrijpen uit oogpunt van de bestrijding van schade, overlast of populatiebeheer niet op voorhand uitgesloten. De mogelijkheden daartoe zijn gebonden aan internationale verdragen, wet- en regelgeving, zaken die buiten de bevoegdheid van de provincies liggen. We onderscheiden drie soorten van potentiële conflicten: wolf-mens, wolf-hond en wolf-vee. Onder alle omstandigheden geldt dat de veiligheid van mensen voorop staat.’*

4.1 Protocollen

In het Interprovinciaal Wolvenplan van Nederland staat een overzicht van mogelijke probleemsituaties met wolven, gedrag van wolven, oorzaak, inschatting situatie en maatregel. Dat overzicht is gebaseerd op ‘Voorstel voor een wolvenplan voor Nederland’ (Groot Bruinderink & Lammertsma 2013) en het *Wolfskonzept Niedersachsen* (Niedersächsisches Ministerium für Umwelt, Energie und Klimaschutz 2017). In het ‘Voorstel voor een wolvenplan’ is een dergelijke tabel weer ontleend aan de wolvenbeheerplannen van de Duitse deelstaten Mecklenburg-Vorpommern, Sachsen en Brandenburg en aan Linnartz *et al.* (2013). Met Niedersachsen erbij is dus gekeken naar vier Duitse deelstaten, die zich weer baseren op de handreiking van Reinhardt en Kluth (2007). Kortom: de basis van dit alles is *‘Leben mit Wölfen - Leitfaden für den Umgang mit einer konfliktträchtigen Tierart in Deutschland’* (Reinhardt & Kluth 2007). Deze handreiking is recent vervangen door Reinhardt *et al.* (2018). In het voorliggende rapport is de tabel opgesplitst in de volgende drie tabellen, respectievelijk voor *wolf en mens*, *wolf en hond* en *wolf en vee* (tabellen 6, 7 en 8).

Tabel 6. Protocol Nederland voor probleemsituaties tussen **wolf en mens** (IPO 2019)

Gedrag	Oorzaak/beoordeling	Inschatting	Maatregel
Wolf bezoekt 's nachts bebouwd gebied	Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing	Ongevaarlijk. Een probleem kan ontstaan als wolven regelmatig voedsel in of bij bebouwing vinden	Geen maatregel c.q. eventuele beschikbare voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren.
Wolf bezoekt overdag bebouwd gebied	Normaal gedrag, wolf is niet geïnteresseerd in mensen maar mijdt geen bebouwing	Ongevaarlijk	Geen maatregel c.q. eventuele beschikbare voedselbronnen verwijderen. Geval observeren en documenteren.
Wolf vlucht niet meteen maar observeert mensen	Normaal gedrag, wolf heeft nog geen slechte	Ongevaarlijk / oppassen voor lokken en voeren	Geen maatregel c.q. oppassen

Gedrag	Oorzaak/beoordeling	Inschatting	Maatregel
	ervaring meegemaakt. Vooral jonge wolven zijn vaak nieuwsgierig		voor gewenning. Geval observeren en documenteren
Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied	Divers: 1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2) Voedselbronnen 3) Sociale verhouding met hond	Monitoren, mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem, risico op hybridisatie en/of letsel hond	Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen. Honden afschermen van mogelijke contacten met de wolf. Publiek voorlichten.
Wolf benadert meermaals mensen	Mogelijk sterke voerconditionering en gewenning	Kritisch, kans op gewenning en uiteindelijk agressief gedrag en letsel mens	Zenderen en verjagen, publiek waarschuwen niet te voeren, indien geen resultaat wolf doden
Wolf reageert agressief op mensen zonder aanleiding	Extreme gewenning, theoretisch hondsdelheid, maar die ziekte komt in Nederland niet meer voor	Gevaarlijk	Wolf doden

Tabel 7. Protocol Nederland voor probleemsituaties tussen **wolf en hond** (IPO 2019)

Gedrag	Oorzaak/Beoordeling	Inschatting	Maatregel
Wolf benadert meermaals mensen met honden (verschillende mensen en verschillende honden, maar niet agressief)	Ziet in de hond een soortgenoot	Geen acuut gevaar voor de mens. Monitoren, gevaar voor hond niet uitgesloten. Mensen kunnen deze situatie als bedreigend ervaren.	Afhankelijk van de locatie en periode wolf zo snel mogelijk zenderen en verjagen dan wel honden uit het gebied houden. Publiek voorlichten
Wolf benadert meermaals mensen met honden en is agressief naar honden	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Kritisch, kans op letsel hond, stressvol voor mensen, risico dat mensen betrokken raken	Wolf doden
Wolf verblijft langdurig in of nabij bebouwd gebied	Divers: 1) Paartijd, zoekt partner of ziet honden als concurrent 2) Sociale verhouding met hond	Monitoren, risico op hybridisatie en/of letsel hond	Oorzaak opsporen en wegnemen, wolf zenderen en verjagen. Honden afschermen van mogelijke contacten met de wolf. Publiek voorlichten.
Wolf doodt honden bij bebouwing (op erf of in tuinen)	Wolf heeft geleerd dat honden een makkelijke prooi zijn of ziet honden als concurrent	Kritisch, grote acceptatieschade, risico dat mensen betrokken raken	Preventieve maatregelen, indien geen resultaat wolf doden
Wolf doodt honden die niet zijn aangelijnd en niet in de directe nabijheid van mensen verblijven.*	Ziet in honden soortgenoot die zijn territorium bedreigt	Natuurlijk gedrag	Publiek voorlichten; loslopende hond in een wolventerritorium loopt een reëel risico

* dit geldt ook voor jachthonden

In geval er sprake is van een daadwerkelijke probleemwolf en het noodzakelijk is om de wolf te zenderen en/of te verjagen of te doden, dan zijn de colleges van Gedeputeerde Staten van de provincies het bevoegd gezag voor het treffen van maatregelen. Zij kunnen op grond van de Wet natuurbescherming, artikel 3.8 lid 5 sub b3 beslissen om het vangen of doden van een wolf toe te staan wanneer de volksgezondheid of de openbare veiligheid in het geding is. Voor er dergelijke maatregelen genomen kunnen worden dienen andere bevredigende oplossingen te worden afgewogen. Indien die niet voorhanden zijn, dan is ingrijpen mogelijk. Dergelijke besluiten vinden plaats conform de nationale wetgeving (Wet natuurbescherming) die in het geval van de wolf gebaseerd is op de Habitatrichtlijn (bijlage IV soort).

Daarnaast kan als enige uitzondering, wanneer er sprake is van een acuut veiligheidsprobleem, waarbij het niet mogelijk is dat Gedeputeerde Staten een afweging maken, de burgemeester een besluit nemen om in te grijpen. In zo'n geval kan de politie op basis van het besluit van de burgemeester (Gemeentewet art 175 en 176) optreden. Doden kan met een dodelijke injectie of met het geweer plaatsvinden. In beide situaties vindt er geen expliciete consultatie over een te nemen besluit plaats met relevante actoren vanuit jacht/natuur/landbouw/etc.

Voor het zenderen van wolven zullen deze uiteraard gevangen moeten worden. Bij een gevestigde wolf met vaste wissels is de meest effectieve methode zogenoemde Soft Catch pootklemmen met een alarm. Dierenactivisten hebben betoogd dat ontheffing voor pootklemmen niet mogelijk is vanwege Europese wetgeving. In een formele reactie op een vraag vanuit Duitsland heeft de Europese Commissie echter verklaard dat Soft Catch pootklemmen zijn toegestaan voor onderzoek en beheer. Een met een pootklem gevangen wolf wordt op afstand verdoofd met een verdovingsgeweer. Het vangen van een zwerfende wolf is niet goed mogelijk, aangezien die uiteraard geen vaste wissels heeft. Het kan een optie zijn om in de vroege ochtend met drones met warmtebeeldcamera de dagrustplaats van een wolf op zwerftocht op te zoeken om vervolgens de wolf met mensen en aangelijnde honden in netten te drijven, zoals in het verre verleden ook werd gedaan. De inspanningen zijn echter groot, de risico's voor de vangers aanzienlijk en de kans op succes lijkt beperkt.

In Nederland is de provincie bevoegd gezag voor het afgeven van ontheffingen voor het doden van wolven. Op dit moment is nog niet vastgelegd wie de provincie zal inschakelen voor afschot van wolven, maar waarschijnlijk jachtaktehouders (bron: P. Voskamp, provincie Limburg). De provincie kan ook een selectie van personen die een geschikt geweer mogen gebruiken een ontheffing/opdracht geven, waarbij bijvoorbeeld enkel scherpschutters van de politie of bijzondere opsporingsambtenaren worden ingeschakeld.

Tabel 8. Protocol Nederland voor probleemsituaties tussen **wolf en vee** (IPO 2019)

Gedrag	Oorzaak/ beoordeling	Inschatting	Maatregel
Wolf doodt onbeschermd of slecht beschermd vee	Natuurlijk gedrag, wolf maakt geen onderscheid in prooi soort	Ongevaarlijk / oppassen voor specialisatie	Preventieve maatregelen toepassen
Wolf doodt herhaaldelijk goed beschermd vee en vindt steeds manieren om preventieve maatregelen te overwinnen	Wolf heeft geleerd dat vee makkelijke prooi is	Kritisch, hoge financiële, emotionele en acceptatieschade	Preventieve maatregelen zo mogelijk verbeteren, proberen de wolf negatief te conditioneren, indien geen resultaat de betrokken wolf doden afhankelijk van populatiestatus *

* De term 'populatiestatus' is niet helemaal duidelijk. Bedoeld wordt 'sociale status', bijv. of het om een wolf met nog niet zelfstandige jongen gaat, een reproducerende wolf en dergelijke.

4.2 Ervaringen met probleemsituaties

In Nederland is nu één roedel en er zijn drie à vier (vrijwel) gevestigde wolven. Daarnaast worden met enige regelmaat zwervende wolven geregistreerd. Door het nog kleine totale aantal wolven in Nederland is het aantal opgetreden probleemsituaties nog beperkt.

Wolf en mens

Zie voor 'wolf-mens' de beschrijving in § 5.2 (Duitsland) van de wolf die in het voorjaar van 2015 dwars door dorpen in Groningen en Drenthe trok. Afgezien van een onvoldoende gedocumenteerd geval in Duiven in 2011 was deze wolf in 2015 de eerste bevestigde wilde wolf in Nederland na ruim 150 jaar.

Wolf en hond

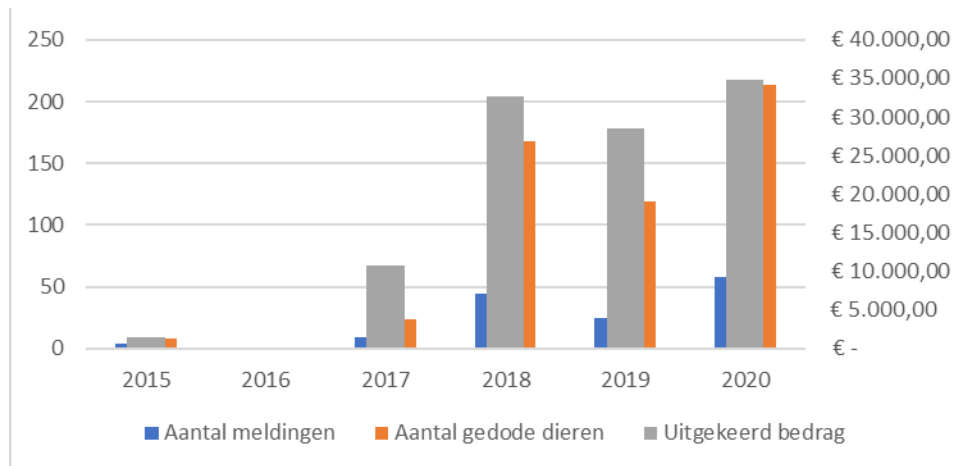
Er is geen informatie beschikbaar over in Nederland opgetreden probleemsituaties tussen wolf en hond. De indruk bestaat dat dit nog niet of nauwelijks is opgetreden.

Wolf en vee

In 2018 heeft BIJ12, een uitvoeringsorganisatie van de 12 provincies, voor 168 door wolven gedood stuks vee een schadevergoeding betaald. In 2019 ging het om duidelijk minder stuks vee, maar tot en met augustus is in 2020 al voor ruim 200 stuks vee schadevergoeding uitgekeerd (figuur 1).

De meeste wolven in Nederland hebben relatief weinig schapen gedood, maar wolf GW1261m en GW998f waren samen verantwoordelijk voor bijna de helft van alle gevallen tot en met 21 mei 2020 (figuur 2). GW1554m 'Billy' (zie § 4.3) staat in figuur 2 slechts op de derde plaats. Dat komt doordat in het bestand met schadegevallen op de website van BIJ12 de individuele wolven na 21 mei 2020 nog niet ingevuld. Na die datum heeft GW1554m bij Heusden nog ruim zestig schapen aangevallen. In feite is GW1554m daarmee vermoedelijk de wolf die in Nederland de meeste schapen heeft gedood, namelijk in totaal ongeveer 100.

Met een slag om de arm kan worden gesteld dat tot nu toe drie wolven (GW1261m, GW998f en GW1554m) samen verantwoordelijk zijn voor circa 70% van de in Nederland gedode schapen.

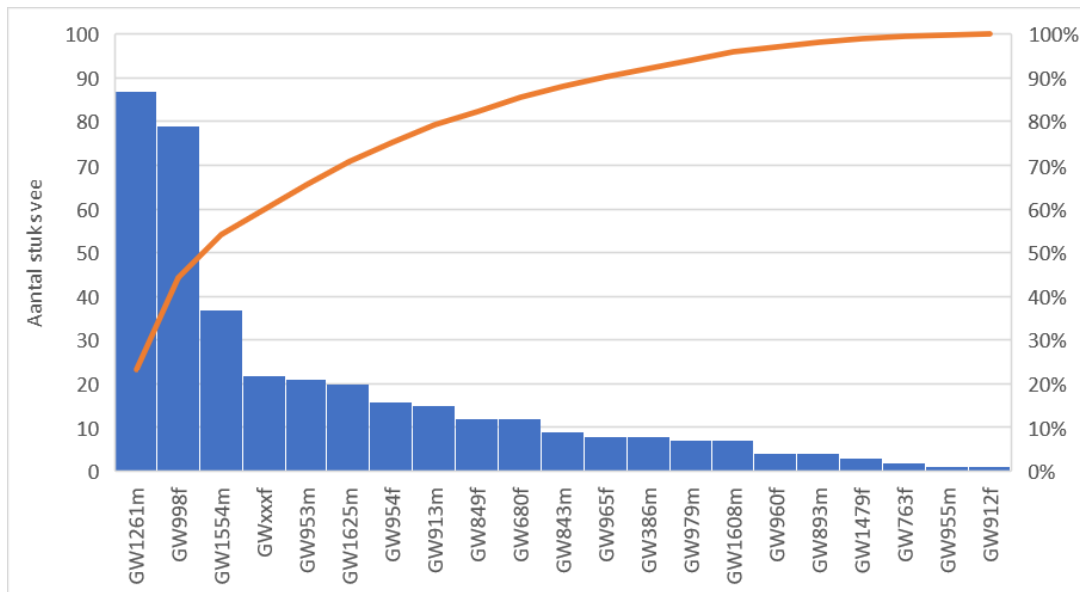

Figuur 1. Trend van aantal gevallen, aantal gedode dieren en uitgekeerde tegemoetkomingen in Nederland voor door wolven gedood vee. Bron: BIJ12, website. NB het getal voor 2020 is uiteraard nog onvolledig, de prognose voor 2020 is rond de 400 stuks vee.

Het aantal schapen dat een wolf in Nederland doodt hangt niet alleen af van de individuele eigenschappen van een wolf, maar is ook gerelateerd aan de lengte van het verblijf in het land. GW1261m zwerft al bijna een jaar door Noord-Nederland. GW998f is de wolvin die zich in de winter 2018/19 met een mannetje op de Noord-Veluwe vestigde en daar in 2019 en 2020 jongen heeft gekregen. Deze wolvin heeft vooral tijdens haar zwerftocht in 2018 schapen gedood. Na haar vestiging heeft ze dit nog maar één keer gedaan. GW1554m ('Billy') was echter maar elf weken in Nederland en heeft in die tijd ongeveer 100 schapen aangevallen, een gemiddelde van meer dan één per dag. Toch heeft de provincie Noord-Brabant, waar GW1554m de meeste schade heeft aangericht, er niet voor gekozen om ontheffing te verlenen. Voor het verlenen van een ontheffing was geen juridische grondslag, omdat eerst de aanwezige landbouwhuisdieren goed beschermd moesten worden. Na het nemen van die maatregelen is GW1554m alsnog vertrokken. Vangen of doden van wolf GW1554m was technisch mogelijk geweest in de twee weken dat hij een vaste dagrustplaats had bij de eendenkooi van Heusden.

4.3 Het geval wolf 'Billy'

In het voorjaar van 2020 verscheen een jonge Duitse wolf, later bekend onder de code GW1554m en de naam 'Billy', op zwerftocht in de Achterhoek. Daar viel hij op door het doden van meerdere schapen, met als start 18 april in Ruurlo (5 schapen) en drie dagen later in Vorden (2 schapen). Daarna was hij een week uit beeld en dook vervolgens op in het westen van de Betuwe: eerst bij Culemborg (15 schapen) en de dag daarna bij Beesd (5 schapen). Twee weken later bleek hij de rivier de Waal overgestoken naar Aalst (2 dieren).

Figuur 2. Aantal in Nederland door wolven gedood stuks vee waarvoor schadevergoeding is uitgekeerd, per individuele wolf, t/m 21 mei 2020. De oranje lijn is het cumulatieve percentage (zie rechter Y-as). Bron: BIJ12, website. NB. Van 170 stuks vee is de dader niet bekend.

Daarop is wolf GW154m ruim twee weken blijven hangen in een gebied rond Heusden (provincie Noord-Brabant), een grootschalig landbouwgebied. Hier worden veel schapen gehouden achter enkel een draadje of sloot. Eigenlijk ongeschikt voor een wolf, niet omdat mensen dat vinden, maar omdat in dit betrekkelijk klein gebied met stevige barrières van snelwegen, steden en de Maas onvoldoende wilde prooidieren beschikbaar zijn. In tegenstelling tot de verwachting, en mogelijk mede door de barrières, trok de wolf niet meteen verder, maar bleef deze twee weken hangen nabij een eendenkooi in het gebied. Hier vergreep deze wolf zich in korte tijd aan meer dan zestig schapen. Het leidde tot grote consternatie in de media die elke mening een podium gaven. De controversie werd flink opgevoerd door oude reflexen bij mensen die de oplossing in het geweer zagen zitten, tot en met een dieractivistische groepering die schapenhouders veroordeeld wilde zien omdat zij niet voldeden aan de wettelijke verplichting ten aanzien van het beschermen van gehouden dieren. Ook werd in deze periode het idee om ‘wolfvrije’ zones in te stellen gelanceerd (Drenthen 2020). De consternatie werd gevoed door camerabeelden met een close-up van een aanval van deze wolf op schapen. Deze beelden werden wijdverspreid en haalden het avondjournaal op televisie.

Het gedrag van deze wolf leidde tot een felle, aanhoudende discussie. Moeten we wilde dieren zoals de wolf proberen buiten dergelijk gebieden te houden, misschien niet door ze af te schieten, maar door ze actief te verjagen of te vangen en elders uit te zetten? Veel van de in de haast verzonden oplossingen kenmerkten zich door hun praktische of juridische onmogelijkheden. Bij een bezoek door de verantwoordelijke gedeputeerde van Noord-Brabant en vertegenwoordigers van gemeenten, landbouworganisatie, schapenhouders en de Zoogdiervereniging werd besloten om niet meer te doen dan schapen achter stroomhekken te plaatsen dan wel binnen te houden. Dit voor een periode van twee weken, er van uitgaande dat dit de wolf zou motiveren om verder te trekken.

De benodigde bescherming werd gerealiseerd nadat de provincie Noord-Brabant en vrijwilligersgroepen in allerijl waren bijgesprongen met materiaal en manuren om boeren te helpen bij het beschermen van hun schapen. Daarna besloot de wolf begin juni verder te trekken, naar Vlaanderen. Het is denkbaar dat de preventieve maatregelen, met name elektrische rasters, hebben geleid tot dit vertrek.

Anderzijds was er een vermoeden ontstaan dat zoveel schapen niet door slechts één wolf gedood konden worden en waren er geruchten van mensen die al of niet vermeend twee wolven hadden gezien. Daarbij kwam nog onduidelijkheid bij van het DNA-onderzoek, dat de mogelijkheid openliet dat twee nauw verwante individuen verantwoordelijk waren voor de aanvallen. Uiteindelijk is hier op basis van de DNA-analyse geen uitsluitsel over gekomen. Om uit te sluiten, dan wel zekerheid te krijgen over het aantal wolven, is besloten om de veiligheidsregio te vragen om met hun drone met infraroodcamera het gebied, de eendenkooi waar de wolf zijn dagrustplaats had, te inspecteren. Dat is uitgevoerd op 1 juni (Tweede Pinksterdag) in de vroege ochtend, op voldoende afstand en hoogte om verstoring te beperken, onder begeleiding van een wolf deskundige. De wolf werd met warmtebeeld waargenomen, maar geen tweede exemplaar. Deze actie werd wel kort daarop gevolgd door het verlaten van het gebied door de wolf. Er werd ook al snel geprobeerd een verband te leggen tussen dit onderzoek en de verdrijving van de wolf. Het onderzoek zelf gaf geen aanleiding dat te veronderstellen, concluderend uit de reactie van de wolf.

Deze wolf is vervolgens nog in een natuurgebied ten zuidwesten van Den Bosch waargenomen en vervolgens op 3 juni naar het zuiden doorgelopen, waar hij in Vlaanderen is opgedoken en zich onder andere vergreep aan twee runderen. Beide runderen waren ziek, waarvan één dier op stal. U

4.4 Communicatie

De provincies en BIJ12, de uitvoeringorganisatie van de gezamenlijke provincies, zorgen middels hun eigen websites voor vindbare algemene basisinformatie over de wolf en wolvenbeleid, uitslagen van DNA-onderzoek, gevalideerde wolvenwaarnemingen en zorgen tevens voor een goede doorverwijzing naar bronnen met uitgebreide informatie zoals 'Wolven in Nederland' (Klees *et al.* 2019).

Als er een territorium wordt vastgesteld zal dit door de betrokken provincie(s) zoveel mogelijk op het niveau van gemeentegrenzen bekend worden gemaakt. De betrokken provincie(s) zorgen dan tevens voor communicatie over procesvervolg en beleidsveranderingen die daar van toepassing zijn (IPO 2019; Klees *et al.*, 2019).

Tevens verzorgt BIJ12 vier keer per jaar een "Kwartaalbericht Wolf" waarin de stand van zaken m.b.t. de monitoring, de schadegevallen en dan bekende verspreiding. Deze wordt op de website van BIJ12 gepubliceerd.

4.5 Literatuur Nederland

BmUNBR (2015) *'Bericht des Bundesministeriums für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit zur Lebensweise, zum Status und zum Management des Wolfes (Canis lupus) in Deutschland'*. Deutscher Bundestag Ausschuss für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit, Ausschussdrucksache 18(16) 313 zum Fachgespräch am 04.11.2015

Drenthen, M. (2020) Het bos heeft duizend ogen - Over wolven en de noodzaak tot intersoortelijke communicatie. Zoogdier 31-3: 6-9.

Groot Bruinderink, G.W.T.A. & D.R. Lammertsma (2013) Voorstel voor een wolvenplan voor Nederland; versie 2.0. Alterra-rapport 2486. Alterra Wageningen UR, Wageningen.

IPO (2015) Operationeel Draaiboek Wolf: Fase 1. IPO, Den Haag.

IPO (2019) Interprovinciaal wolvenplan. IPO, Den Haag.

Klees, D., J. van Leeuwen, E. van Norren (2019) Monitoringplan Wolf. BIJ12/Zoogdierverseniging, Utrecht/Nijmegen.

Linnartz, L., L. Floor, C. Vergeer, M. Montizaan, M. La Haye, B. Houben & T. Teunissen (2013) Verslag Wolvensymposium 13 juni 2013: Naar een conflictarm samenleven.

Niedersächsisches Ministerium für Umwelt, Energie und Klimaschutz (2017) Der Wolf in Niedersachsen. Grundsätze und Maßnahmen im Umgang mit dem Wolf. "Wolfskonzept Niedersachsen".

Reinhardt, I., P. Kaczensky, J. Frank, F. Knauer & G. Kluth (2018) Konzept zum Umgang mit Wölfen, die sich Menschen gegenüber auffällig verhalten. BfN-Skripten 502: 1-50.

Reinhardt, I. & G. Kluth (2007) Leben mit Wölfen - Leitfaden für den Umgang mit einer konflikträchtigen Tierart in Deutschland. BfN-Skripten 201: 1-181.

5 Duitsland

5.1 Protocollen en beslisboom

In Duitsland bepalen de deelstaten het beleid inzake faunabeheer, maar de deelstaten en de nationale overheid (de bondsstaat) hebben de protocollen voor probleemsituaties met wolven in hoge mate onderling afgestemd. De afstemming vindt plaats in het kader van de *Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes zum Thema Wolf en de Bund/Länder-Arbeitsgemeinschaft Naturschutz, Landschaftspflege und Erholung*. De handreiking van Reinhardt en Kluth (2007), een publicatie van het *Bundesamt für Naturschutz*, was de belangrijkste bron van de protocollen van de deelstaten. Deze handreiking is recent vervangen door Reinhardt *et al.* (2018).

In Duitsland kunnen over het algemeen de *Kreise*, de bestuurslaag tussen de gemeenten en de deelstaat, ontheffing verlenen voor het doden van wolven. Een aantal grote steden hebben een zogenoemde *kreisfreie* status en kunnen daarmee zelf ontheffing verlenen. Enkele deelstaten hebben de bevoegdheid echter niet gedecentraliseerd naar de *Kreise* en *Kreisfreie Städte*. In geval van een Kreis-overschrijdende probleemsituatie verleent de deelstaat sowieso de ontheffing, zoals in § 5.2 beschreven voor de wolf van Herzlake. Er is in Duitsland geen formele termijn voor de behandeling van een aanvraag voor een ontheffing.

Hieronder is het protocol van Nordrhein-Westfalen samengevat in tabellen, zoals opgenomen in het wolvenbeheerplan van deze deelstaat (Hucht-Ciorga & Kaiser 2016). In Nordrhein-Westfalen is de bron van de protocollen niet alleen de handreiking van Reinhardt en Kluth (2007), maar in aanvulling daarop een officieel stuk van het *Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz, Bau und Reaktorsicherheit* zoals op 4 november 2015 besproken in een vergadering van een commissie van de Bondsdag (BmUNBR 2015). Er is voor deze deelstaat gekozen omdat Nordrhein-Westfalen een recent beheerplan heeft en dit gebied van alle Duitse deelstaten, naast Niedersachsen, wat betreft grondgebruik het best vergelijkbaar is met Vlaanderen. De protocollen van Niedersachsen zijn alleen gebaseerd op Reinhardt en Kluth (2007) en daarmee zeer vergelijkbaar met de Nederlandse protocollen. Zie voor de inhoud daarvan tabel 6 t/m 8 in dit rapport.

Tabel 9. Protocol Nordrhein-Westfalen voor probleemsituaties tussen **wolf en mens**

Situatie	Maatregel 1	Als maatregel 1 niet werkt
Niet schuw	Zender aanbrenge(n); verjagen met bijv. rubberkogels, vuurpijlen, lichtkogels, knallen	
Verblijft langere tijd in bebouwd gebied	Nagaan of er iets is dat de wolf aantrekt (bijv. voedselbron of loopse hond buiten); dit verwijderen	Zender aanbrenge(n); verjagen met bijv. rubberkogels, vuurpijlen, lichtkogels, knallen
Benadert mensen	Zender aanbrenge(n); verjagen met bijv. rubberkogels, vuurpijlen, lichtkogels, knallen	Doden wolf
Agressie tegen mensen	Doden wolf	

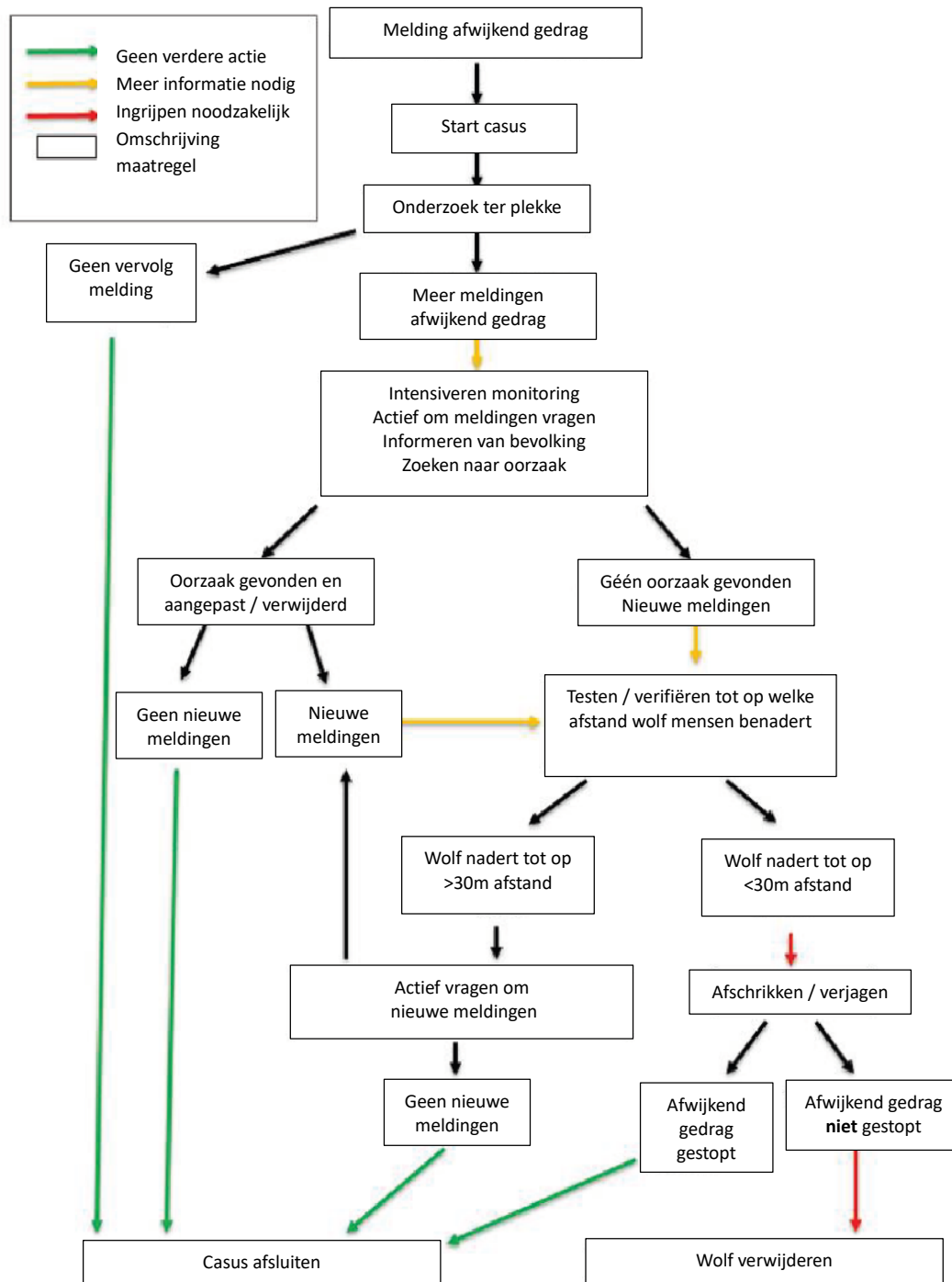
Tabel 1. Protocol Nordrhein-Westfalen voor probleemsituaties tussen **wolf en hond**

Situatie	Maatregel
Benadert mensen met honden	Zender aanbrenge(n); verjagen met bijv. rubberkogels, vuurpijlen, lichtkogels, knallen
Agressie tegen mensen met honden	Doden wolf
Doodt jachthond tijdens een jacht	Geen maatregel
Doodt honden als voedselbron	Doden wolf

Tabel 11. Protocol Nordrhein-Westfalen voor probleemsituaties tussen **wolf en vee**

Situatie	Maatregel 1	Als maatregel 1 niet werkt
Ondanks preventieve maatregelen doden van veel vee	Nog betere preventie; zender aanbrenge(n); verjagen met rubberkogels, vuurpijlen, lichtkogels, knallen	Doden wolf

Reinhardt *et al.* (2018) publiceerden, in opdracht van het Bundesamt für Naturschutz, een update van de handreiking van Reinhardt en Kluth (2007). In deze update staat een beslisboom voor probleemsituaties tussen wolf en mens (figuur 3). Naar verwachting zullen de deelstaten bij herziening van hun wolvenbeheerplannen zich baseren op Reinhardt *et al.* (2018).

Figuur 3. Beslisboom Duitsland voor probleemsituaties tussen **wolf en mens**.

5.2 Ervaringen met probleemsituaties

Reinhardt *et al.* (2018) hebben een aantal opgetreden probleemsituaties in Duitsland beschreven voor *wolf en mens* en *wolf en hond*.

Wolven uit de roedel van het militaire oefenterrein Munster op de Lüneburger Heide stonden van 2012 tot 2016 bekend om probleemsituaties. Daarom behandelen we dit geval apart en niet in tabel 12. Het vermoeden bestaat dat dit roedel op het oefenterrein is gevoerd, maar dit is niet bewezen. In 2015 waren meerdere wolven van het roedel Munster niet schuw en ze vertoonden zich tot op minder dan 30 meter van mensen. In april 2016 heeft een scherpshutter van de politie de gezenderde wolf MT6 afgeschoten vanwege interactie op zeer korte afstand met honden, ook honden aan de lijn. Eerdere pogingen van een ingehuurd wolvenexpert uit Zweden om deze wolf drie dagen lang schrik aan te jagen hadden niet het gewenste resultaat gehad. Vervolgens wilde de deelstaat de wolf laten vangen en onderbrengen in een opvangcentrum. De beoogde opvangcentra, jagers en natuurbeschermers adviseerden vanuit het oogpunt van dierenwelzijn om een in het wild levende wolf niet op te vangen. Uiteindelijk gaf de deelstaat Niedersachsen opdracht voor het doden van de wolf.

Een andere wolf uit het roedel Munster heeft in de periode februari-april 2015 een lange zwerftocht gemaakt door het grensgebied van Niedersachsen en Nederland (Drenthe en Groningen), dwars door dorpen en dicht langs mensen. Aan Nederlandse en Duitse zijde was besloten om deze wolf te vangen, maar door de snelle verplaatsingen van het dier is dit niet gelukt. Na deze zwerftocht keerde de wolf terug naar de Lüneburger Heide en werd vervolgens doodgereden op een snelweg bij Hannover. De rest van het jaar 2015 waren er meerdere incidenten met wolven die weinig schuw waren. De deelstaat Niedersachsen gaf toen opdracht om wolven van dit roedel te zenderen. Één van twee bezenderde wolven was de hierboven beschreven MT6 die zeer opvallend gedrag vertoonde.

In 2013 zocht driemaal een wolf een hond op, die onder begeleiding van zijn baas was. Daarbij kwam het tweemaal tot een gevecht tussen de wolf en de hond. In 2012 volgden drie welpen 's nachts een soldaat op het oefenterrein. De soldaat zag zich genoodzaakt om in een toren te klimmen. Samenvattend is duidelijk dat wolven uit het roedel Munster jarenlang probleemsituaties hebben veroorzaakt en in sommige situaties zonder meer als probleemwolf getypeerd konden worden.

Met ontheffing van de Kreis Rostock wordt begin april 2020 een wolvin bij het dorp Schwaan in Mecklenburg Vorpommern gedood. Het argument voor de maatregel is dat deze wolvin gepaard had met een hond. De deelstaat wilde voorkomen dat bastaarden geboren worden, die problemen zouden kunnen veroorzaken met mensen. Overigens blijkt achteraf, bij sectie, dat de gedode wolvin niet zwanger was.

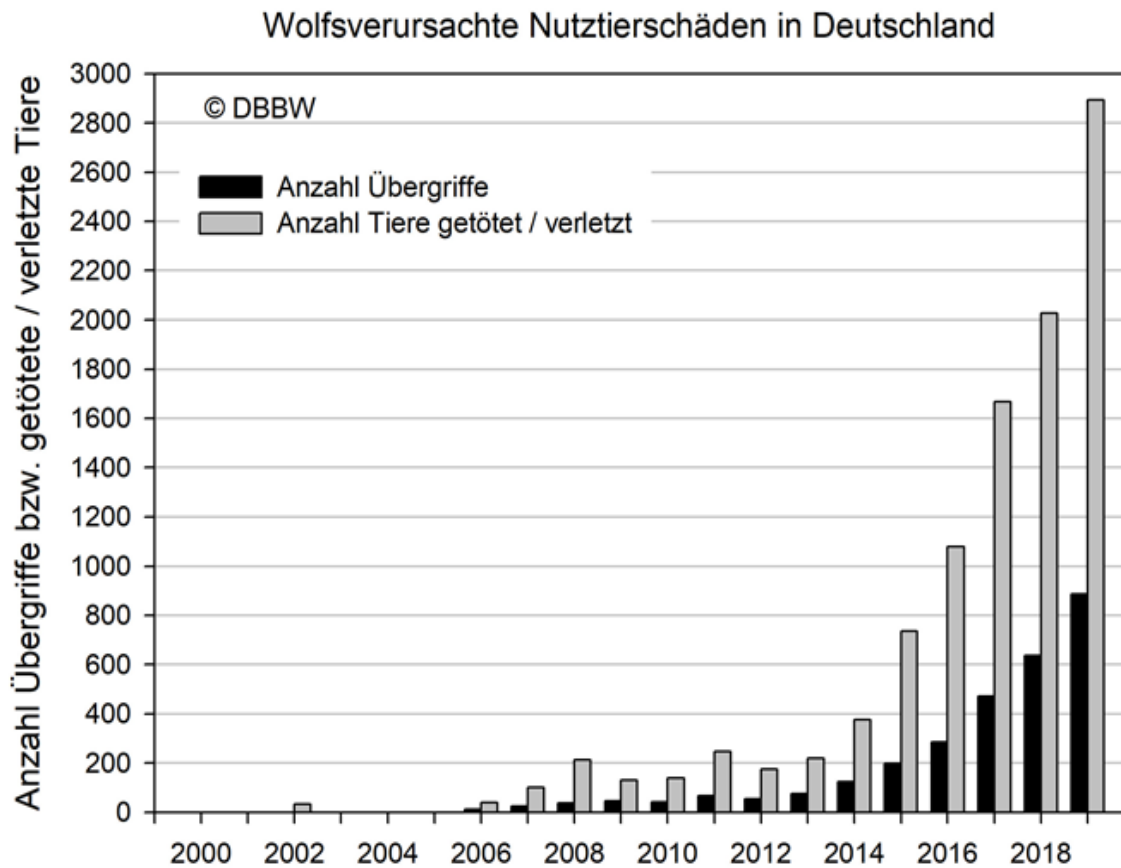
Tabel 12. Opgetreden probleemsituaties voor **wolf en mens** en **wolf en hond** in Duitsland 2004-2017 (bron: Reinhardt et al. 2018, aangevuld)³

	Situatie	Verklaring	Beoordeling
2004	Wolvin probeert relatie te krijgen met hond	Deze jonge wolvin, van het eerste wolvennest in Duitsland, was net geslachtsrijp, maar er was geen mannelijke wolf beschikbaar	Geen werkelijke probleemwolf. In 2005 vond dit vrouwtje wel een wolf als partner.
2008	Jonge welp gevonden in tuin in stadje. Toont geen enkele schuwheid.	Deze welp blijkt zo goed als blind.	Geen werkelijke probleemwolf
2009	Wolvin probeert relatie te krijgen met hond. Het gaat om dezelfde wolf als in 2004	Kort vóór de paartijd is de partner van deze wolvin verdwenen.	Geen werkelijke probleemwolf. Nog in 2009 vond dit vrouwtje uiteindelijk toch een nieuwe wolf als partner.
2010	Wolvin volgt honden op afstand, als baasje met zijn honden wandelt in het kerngebied van het roedel.	Het is weer dezelfde wolvin als in 2004 en 2009. Zij heeft 'iets' met honden.	Baasje volgt advies op om daar niet meer te gaan wandelen met zijn honden. Probleem opgelost.
2013	Een vermagerde welp alleen zoekt voedsel (afval en een kip) in bebouwde omgeving.	De welpen van het dichtstbijzijnde roedel hadden sterk te lijden van schurft. De situatie kan daardoor veroorzaakt zijn.	Geen werkelijke probleemwolf. Gepoogd wordt om deze welp te vangen om te euthanaseren. Pogingen lukken niet, na enige tijd is de welp spoorloos.
2014	Gevecht tussen mannelijke wolf en vrouwelijke hond bij een boswachterswoning. Hond gered door haar baas, maar zwaar gewond.	?	Situatie volgen. Electrische afrastering rond erf. Wolf vertoonde zich na incident nog vier weken lang bij de boswachterswoning. Daarna verdween de wolf spoorloos, hoewel het genetische profiel bekend is.
2016/2017	Wolf foerageert op afval in bebouwde omgeving	Wolf komt uit Polen en is daar door mensen gevoerd. Was in Polen vanwege problemen al tweemaal van een zender voorzien.	Experts adviseren om de wolf weer te vangen en van een nieuwe zender te voorzien. De overheid in de deelstaat Sachsen besluit evenwel om deze wolf te doden. Na vier weken verloopt de ontheffing zonder dat de dood van het dier gemeld is. De wolf is spoorloos verdwenen.
2017	Een wolf doodt twee honden.	Wolf is mager en lijdt aan schurft.	Wolf wordt met ontheffing van de deelstaat Sachsen begin februari 2018 afgeschoten.

³ Met uitzondering van het probleem roedel Munster.

Wolf en vee

Het aantal in Duitsland door wolven gedode of verwonde gehouden dieren stijgt snel en ligt nu tegen de 3000 stuks per jaar (figuur 4).

Figuur 4. Trend van gehouden dieren (betreft vooral vee) gedood of gewond door wolven (Duitsland).

In januari 2019 verleent de deelstaat Niedersachsen ontheffing om het leidende mannetje van de roedel Rodewald af te schieten vanwege het doden van veel vee. Gedurende 14 maanden lukt het echter niet om het dier te schieten. Groot probleem is dat de jagers niet bereid zijn om zich in te zetten, aangezien de ontheffing uitdrukkelijk alleen betrekking heeft op dit specifieke mannetje. Een ruimere ontheffing is op dat moment wettelijk niet mogelijk in Duitsland. De jagers vrezen per abuis de verkeerde wolf af te schieten en dringen aan op aanpassing van de wetgeving. In maart 2020 wordt op nationaal niveau aangepaste wetgeving in Duitsland van kracht⁴ en trekt Niedersachsen de verleende ontheffing in. De aanpassing van de wetgeving maakt het mogelijk om ontheffing te verlenen voor het doden van niet specifiek benoemde leden van een roedel, totdat de predatie op vee stopt. Naar aanleiding van klachten van juristen onderzoekt de Europese Commissie of de nieuwe wetgeving van Duitsland in strijd is met de Habitatrichtlijn. Dit onderzoek is nog niet afgerond.

⁴ Bundesgesetzblatt Teil I Nr. 11, Bonn 12 maart 2020

In maart 2020 verleent de deelstaat Niedersachsen ontheffing om een specifieke wolf te doden die bij Herzlake vee heeft gedood. Herzlake ligt circa 40 km van de Nederlandse grens ter hoogte van het natuurgebied Bargerveen. Deze wolf is afkomstig uit roedel Die Lucie in de Kreis Luchow-Dannenberg aan de Elbe, in het uiterste oosten van Niedersachsen, op circa 250 km van Herzlake. Al snel blijkt dat deze wolf op zwerftocht is, niet bij het roedel Herzlake hoort en op het moment van verlenen van de ontheffing al niet meer aanwezig was bij Herzlake. Op 12 en 27 maart 2020 heeft deze wolf in Westerkappeln in totaal drie gehouden damherten gedood en op 21 februari doodde deze wolf meerdere schapen in Lemelerveld (Overijssel). De ontheffing is verlopen en de wolf is niet gedood.

Op 4 april 2020 verleent de Kreis Uelzen ontheffing om wolven van de roedels Ebstorf en Eschede/Rheinmetall te doden. De ontheffing is geldig tot 30 juni 2020, maar op 26 juni vernietigt het *Niedersächsisches Oberverwaltungsgericht* in voorlopige voorziening de ontheffing op het onderdeel dat niet specifieke leden van de roedel gedood mogen worden. Het argument van het gerecht is dat hier bekend is welke individuele wolven het vee doden, namelijk het leidende mannetje van de roedel Ebstorf en het leidende vrouwtje van Eschede/Rheinmetall. Het gerecht redeneert dat uit de aangepaste wetgeving volgt dat in zo'n geval eerst alleen ontheffing verleend kan worden voor de bekende probleemwolven. Het gerecht laat de ontheffing in stand voor het onderdeel doden van specifiek het leidende mannetje van het roedel Ebstorf en het leidende vrouwtje van Eschede/Rheinmetall. Ten gevolge van de rechtszaak is het doden evenwel niet uitgevoerd.

5.3 Literatuur Duitsland

Dokumentations- und Beratungsstelle des Bundes zum Thema Wolf (2019)
Wolfsverursachte Schäden, Präventions- und Ausgleichszahlungen in Deutschland 2017.

Hucht-Ciorga, I. & M. Kaiser (2016) Wolfsmanagementplan für NRW. Landesamt für Natur, Umwelt und Verbraucherschutz, Recklinghausen.

Reinhardt, I., P. Kaczensky, J. Frank, F. Knauer & G. Kluth (2018) Konzept zum Umgang mit Wölfen, die sich Menschen gegenüber auffällig verhalten. BfN-Skripten 502: 1-50.

Reinhardt, I. & G. Kluth (2007) Leben mit Wölfen - Leitfaden für den Umgang mit einer konfliktträchtigen Tierart in Deutschland. BfN-Skripten 201: 1-181.

6 Frankrijk

Het actuele wolvenbeheerplan van Frankrijk (Ministère de la Transition Écologique et Solidaire & Ministère de l'Agriculture et de l'Alimentation 2018) heeft alleen betrekking op conflictsituaties tussen wolf en vee. Voor wolven nabij woningen was in september 2020 nog slechts een concept beknopt interventieprotocol (Jean 2020). Voor andere conflictsituaties bleek in Frankrijk geen protocol beschikbaar.

Een van de maatregelen in het beheerplan was verlichting van de voorwaarden voor een ontheffing voor veehouders, met name schaapherders, om wolven te doden. Het gaat om de zogenoemde *tir de defense simple*, een ontheffing voor directe schadebestrijding door één persoon, door middel van het doden van een wolf. Verjaging van de wolf, bijv. door in de lucht schieten, is in het nieuwe wolvenbeheerplan nog slechts een advies aan de schaapherd en niet langer een strikte voorwaarde voordat tot afschot kan worden overgegaan.

In het plan staat dat bij een voorjaarsstand van 500 wolven een gunstige staat van instandhouding in Frankrijk is bereikt. In het voorjaar van 2019 kwam de nationale wolventelling uit op 530 wolven. Dat was aanleiding om in een ministerieel besluit van 26 juli 2019 een aantal experimentele maatregelen te nemen, in aanvulling op het wolvenbeheerplan. Dit besluit liep tot en met 31 december 2019, maar is opgevolgd door een besluit met dezelfde inhoud dat geldt tot en met 31 december 2020. De belangrijkste maatregel is verhoging van het maximale legale afschot per jaar naar 17% van de populatie, met de mogelijkheid dat de prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes dit met 2% verhoogt naar 19%. In de tekst van het wolvenbeheerplan van 2018 was dit maximum nog maar 10%. In 2019 en 2020 kwam het verhoogde legale afschot neer op ongeveer 100 wolven per jaar. Al sinds 2004 wordt in Frankrijk ieder jaar een toenemend aantal wolven gedood die een risico vormen voor vee, met name voor schaapskuddes.

Het is belangrijk om in Frankrijk de rol van de prefecten van de departementen en die van de prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes te onderscheiden. De prefecten van de departementen verlenen ontheffingen, maar de prefect van de genoemde regio Auvergne-Rhône-Alpes heeft een coördinerende rol bij de uitvoering van het beheer van wolven in geheel Frankrijk, ook buiten zijn eigen regio.

Veel informatie over de situatie in Frankrijk is ontleend aan *Mission Loup*⁵ op de website van de *Direction Régionale de l'Environnement, l'Aménagement et du Logement Auvergne-Rhône-Alpes* en aan www.loupfrance.fr, een website van het *Office Français de la Biodiversité*, een gezamenlijke dienst van het *Ministère de la Transition Écologique et Solidaire* en het *Ministère de l'Agriculture et de l'Alimentation*.

⁵ <http://www.auvergne-rhone-alpes.developpement-durable.gouv.fr/mission-loup-r1323.html>

6.1 Protocollen

Op de website van de *Direction Régionale de l'Environnement, l'Aménagement et du Logement Auvergne-Rhône-Alpes* staat een beknopt interventieprotocol gericht op interacties met vee, met name schaapskuddes. Het *Office Français de la Biodiversité* heeft een concept beknopt interventieprotocol voor wolven nabij woningen (Jean 2020).

De prefecten zijn bevoegd gezag voor ontheffingen voor maatregelen tegen wolven en kunnen ook ontheffing verlenen voor andere in artikel L411-2 van de *Loi d'environnement* genoemde belangen, zoals de openbare veiligheid. Toen de wolf in Frankrijk nog op een lijst van met uitsterven bedreigde dieren stond, was het ministerie bevoegd gezag voor ontheffingen.

Interventieprotocol voor wolven nabij woningen

Het Franse concept protocol voor wolven nabij woningen (Jean 2020) beschrijft de situaties in weinig detail. Dit protocol schrijft voor dat eerst competente personen de ernst van de situatie moeten bepalen en dat vervolgens bij gebleken noodzaak moeten worden gepoogd om de wolven met akoestische of visuele verstoring te verjagen. Als dat niet lukt, dan moeten de wolven verjaagd worden door het afschieten van rubberen kogels en knalpatronen op een afstand van 10 tot 60 meter. Bij minder dan 10 meter is er een risico op ernstige verwonding en boven 60 meter is de nauwkeurigheid van het schot te laag.

Interventieprotocol⁶ voor interacties met vee

De wolf is een strikt beschermde soort in Frankrijk. Als gevolg hiervan is het in gevangenschap houden sterk gereguleerd en wordt stroperij streng bestraft, met straffen tot twee jaar gevangenisstraf en een boete van 15.000 euro, intrekking van de jachtakte en verbeurdverklaring van het wapen.

Onder strikte voorwaarden kunnen de prefecten verschillende ontheffingen verlenen, waarmee het mogelijk is de wolf legaal af te schieten met een type maatregel afhankelijk van de hoogte van het risico voor het vee. Het beheer door middel van afschot wordt daarmee gedifferentieerd naar de omvang en de frequentie van de geleden schade.

Elk jaar wordt een maximum vastgesteld voor het legaal doden van wolven: in 2019 100 exemplaren. Dit maximum wordt nauwkeurig berekend, rekening houdend met de beschikbare gegevens over de goede staat van instandhouding van de soort. In 2020 gaat het om een maximum van 90 wolven, dat in opdracht van de prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes nog kan worden verhoogd tot 100 exemplaren.

Legaal gedode wolven en slachtoffers van stroperij worden tot dit maximum gerekend. Dood gevonden wolven die gestorven zijn door natuurlijke of oorzaken of ongevallen worden wel geregistreerd, maar niet afgetrokken van het gestelde maximum.

⁶ Vertaling van <http://www.auvergne-rhone-alpes.developpement-durable.gouv.fr/protocole-d-intervention-r4386.html>

Ontheffingen

De prefecten van departementen kunnen ontheffingen verlenen voor de volgende maatregelen:

- *Tir de defense simple*: een persoon mag een wolf doodschieten die een specifieke kudde bedreigt. Voorwaarde voor het verlenen van de ontheffing is dat preventieve maatregelen genomen zijn of dat is aangetoond dat preventieve maatregelen redelijkerwijs niet verlangd kunnen worden. Het is uitdrukkelijk *geen* voorwaarde dat de wolf de kudde al eerder aangevallen heeft.
- *Tir de defense renforcé*: een team van maximaal 10 personen doodt een wolf die een kudde bedreigt, voorwaarde voor het verlenen van de ontheffing is dat deze kudde de afgelopen twaalf maanden tenminste driemaal is aangevallen of dat er in twaalf maanden in totaal drie aanvallen zijn geweest op kuddes in de betreffende gemeente.
- *Tir de prélèvement*: geen directe schadebestrijding bij een schaapskudde, maar populatiebeheer waarbij de te doden wolf wordt opgezocht.
- *Tir de prélèvement renforcé*: als *tir de prélèvement*, maar met meer personen. Hiervoor wordt vooral ontheffing verleend in combinatie met drijfjacht op grofwild.

Bij bedreiging van een kudde is voor niet dodelijke schoten met rubberen kogels of fijne hagel (< 2,5 mm) geen ontheffing nodig. De voorwaarden en de wijze van uitvoering van de verschillende maatregelen worden beschreven in een jaarlijkse publicatie van de *Préfet de la Région Auvergne-Rhône-Alpes (2020)*.

Er zijn vooral ontheffingen voor *tir de defense*: de ontheffingen voor beide vormen van *tir de prélèvement* waren in 2019 minder dan 1% van de verstrekte ontheffingen (tabel 13).

Tabel 13. Aantal in 2019 in Frankrijk verstrekte ontheffingen voor probleemsituaties tussen **wolf en vee** (bron: DREAL Auvergne-Rhône-Alpes, website)

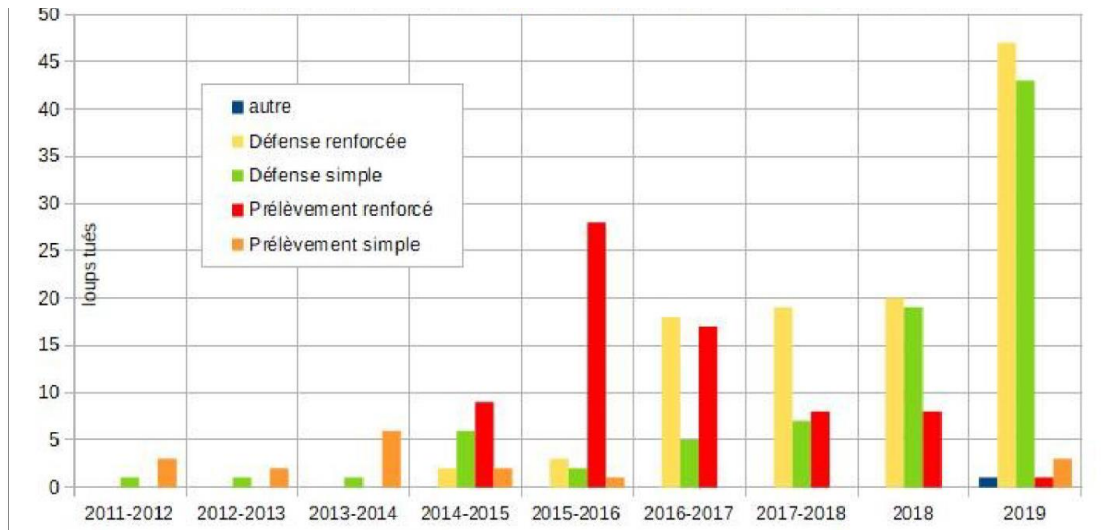
<i>Tir de defense simple</i>	1609
<i>Tir de defense renforcé</i>	210
<i>Tir de prélèvement</i>	12
<i>Tir de prélèvement renforcé'</i>	2

Het maximale aantal wolven dat in heel Frankrijk in een jaar gedood mag worden is gebonden aan een jaarlijks ministerieel besluit. De uitvoerders zijn personen met een jachtakte. Bij de uitvoering beslist de prefect van de regio Auvergne-Rhône-Alpes over de inzet van de *Brigade mobile d'intervention grands predateurs terrestres*. Dit zijn faunabeheerders in dienst van de rijksoverheid. Verder zijn er personen met de historische functie *lieutenant de louveterie*: vrijwilligers benoemd door de prefect van het departement. Vaak stellen deze vrijwilligers de teams samen voor de *tir de defense renforcé* en de *tir de prélèvement renforcé* en leiden zij de uitvoering van deze vormen van beheer, die met meerdere personen tegelijk worden uitgevoerd.

Tot 2017-2018 werd het afschot van wolven geregistreerd over de periode juli-juni, daarna per kalenderjaar (figuur 5). Tot 2015 bleef het aantal met ontheffing gedode wolven beperkt. In 2019 was het toegestane aantal af te schieten wolven gesteld op een maximum van 100. Bewezen gevallen van stroperij worden van het toegestane maximum afgetrokken. In 2019 zijn 94 wolven gedood en door stroperij nog eens vier wolven. In dat jaar is het quotum dus op twee stuks na gehaald. In 2018 zijn op basis van ontheffingen 47 wolven gedood en

bewezen door stroperij vier. Het totaal was hiermee 51, exact gelijk aan het voor dat jaar toegestane quotum.

Er wordt niet uitgelegd wat het geval 'autre' in 2019 is geweest. Het is evenwel aannemelijk dat het gaat om de door de gendarmerie gedode wolf in Bormes-les-Mimosas (zie § 6.2).

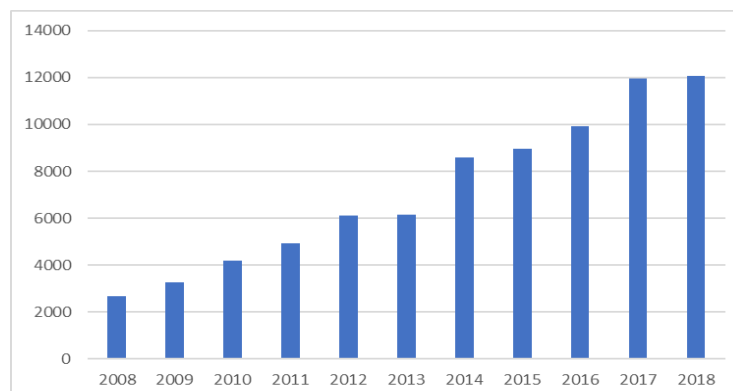

Figuur 5. Trend van het aantal in Frankrijk legaal gedode wolven per type ontheffing (bron: nieuwsbrief Info-Loup 31, http://www.auvergne-rhone-alpes.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/infoloup31_bilan2019.pdf).

6.2 Ervaringen met probleemsituaties

Na de terugkeer van de wolf in Frankrijk is één wolf gedood vanwege een directe dreiging voor mensen. In februari 2019 schoot de gendarmerie in het centrum van het stadje Bormes-les-Mimosas een wolf dood, na agressie van de wolf op een camping. Omdat de gendarmes geen toestemming hadden gevraagd aan de prefect deed een organisatie aangifte. De onderzoeksrechter seponeerde de aangifte echter omdat het ging om een geval van gerechtvaardigde verdediging.

In Frankrijk wordt een groot aantal stuks vee, met name schapen, gedood door wolven (figuur 6).

Figuur 6. Trend van aantal stuks door wolven gedood vee, waarvoor in Frankrijk schadevergoeding is betaald.

6.3 Literatuur Frankrijk

Jean, N. (2020) *Projet de protocole d'effarouchement du loup a proximite des zones habitees par l'homme*. Office Français de la Biodiversité, Direction Nationale des Grands Prédateurs Terrestres, Gap.

Ministère de la Transition Écologique et Solidaire & Ministère de l'Agriculture et de l'Alimentation (2018) *Plan national d'actions 2018-2023 sur le loup et les activités d'élevage (ook beschikbaar in een Engelstalige editie)*.

Préfet de la Region Auvergne-Rhône-Alpes (2020) *Intervention sur la population de loups. Recommandations à l'usage des participants aux opérations de tirs autorisées par arrêté préfectoral*.

7 Zweden

Informatie ontleend aan het Wildschade Centrum (Viltskadecenter), onderdeel van de Zweedse Universiteit voor Landbouwwetenschappen (SLU). Het Viltskadecenter wordt door het Zweedse Milieuagentschap (Naturvårdsverket) gefinancierd en is een nationaal centrum voor kennis over wild, wildschade en samenleving. Daarbij wordt samengewerkt met verschillende overheden en organisaties.

7.1 Protocollen

Wolf en mens

Bij mogelijke conflicten tussen mens en wolf wordt de situatie beoordeeld volgens het onderstaande protocol. Hierin zijn per probleemsituatie de aanbevolen maatregelen uitgewerkt.

Tabel 14. Protocol Zweden voor omgang met probleemsituaties tussen **wolf en mens** (Frank 2016)

Situatie	Beoordeling van het risico van een aanval op mensen	Aanbevolen maatregelen
Er is af en toe gemeld dat een of meer wolven bij daglicht of duisternis binnen 30 meter van woongebouwen verbleven.	Geen verhoogd risico	Geen actie nodig
Er is af en toe gemeld dat een of meer wolven bij daglicht of duisternis binnen 30 meter van een of meer mensen bleven.	Geen verhoogd risico	Geen actie nodig
Van een of meer wolven is herhaaldelijk en lange tijd gemeld dat ze bij daglicht of duisternis binnen 30 meter van woongebouwen verbleven	Moet worden opgevolgd	<ol style="list-style-type: none"> 1. Documenteer via veldbezoeken wat er is gebeurd. 2. Zoek naar wat mogelijk wolven naar de plaats heeft getrokken. 3. Overweeg informatie-inspanningen
Van een of meer wolven is herhaaldelijk en lange tijd gemeld dat ze bij daglicht of duisternis binnen 30 meter van een of meer mensen bleven.	Kan als het voortduurt leiden tot een verhoogd risico. Moet worden opgevolgd	<ol style="list-style-type: none"> 1. Documenteer via veldbezoeken wat er is gebeurd. Zoek naar wat mogelijk wolven naar de plek heeft aangetrokken. 2. Overweeg intimidatie. 3. Overweeg informatie-inspanningen 4. Overweeg te doden.
Een of meer wolven hebben een of meer mensen aangevallen of verwond	Verhoogd risico op verdere aanvallen	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dood een of meer wolven in het gebied. 2. Korte informatiebijeenkomst over wat er is gebeurd en welke beslissingen zijn genomen.

Wolf en vee & wolf en hond

Op basis van art. 28 van de Jachtverordening kunnen eigenaren landbouwhuisdieren of gehouden dieren beschermen tegen roofdieren. Indien een van de genoemde roofdieren, waaronder de wolf, huisdieren aanvalt of als er een redelijke reden is om een dergelijke aanval te vrezen, kunnen maatregelen worden genomen om het roofdier weg te jagen.

De wolf mag worden gedood door de eigenaar of verzorger van een huisdier om het huisdier te beschermen, onder de volgende voorwaarden:

1. Wanneer het roofdier het huisdier aanvalt en schaadt of als het duidelijk is dat een dergelijke aanval op handen is;
2. Als er redelijke gronden zijn om een aanval op het huisdier te vrezen en het doden plaatsvindt in direct verband met het feit dat het roofdier het huisdier heeft aangevallen en gewond of gedood, of
3. Als het roofdier zich in een omheind gebied bevindt dat bedoeld is voor het houden van het huisdier en er een redelijke reden is om daar een aanval te vrezen.

Het roofdier mag alleen worden gedood als het niet mogelijk is het roofdier weg te jagen of op een andere geschikte manier de aanval te onderbreken of af te weren.

Artikel 28 a. Maatregelen ingevolge artikel 28, tweede tot en met vierde lid, kunnen ook worden genomen door een andere persoon die handelt namens de eigenaar of verzorger ter bescherming van 1) een jachthond die wordt gebruikt in jachtteams, 2) huisdieren die zich in een omheind gebied bevinden dat bestemd is voor de verzorging van het huisdier of 3) wild dat wordt gehouden in een omrasterd terrein of soortgelijke voorziening volgens artikel 41 a. Maatregelen kunnen ook worden genomen wanneer opdrachten ontbreken, maar de persoon die de maatregel neemt redelijke redenen heeft om aan te nemen dat opdracht gegeven zou zijn als men daarvoor de gelegenheid zou hebben gehad.

Artikel 28 b. Maatregelen ingevolge artikel 28 en 28a mogen ondanks het bepaalde in artikel 9 in het jachtgebied van een ander worden genomen. Dergelijke maatregelen zijn echter niet toegestaan in nationale parken.

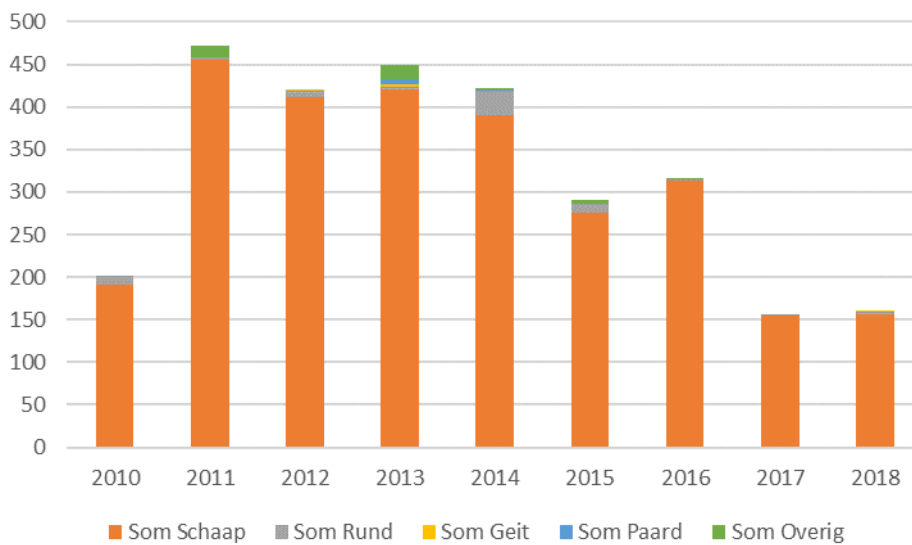
Artikel 28 c. De Zweedse instantie voor milieubescherming beoordeelt continu of de mogelijkheid om roofdieren te doden op basis van artikel 28, tweede tot en met vierde lid, en artikel 28a, het moeilijk maakt om een gunstige staat van instandhouding van de populatie van de soort in zijn natuurlijke verspreidingsgebied of anderszins op grote schaal te handhaven. Als de Zweedse instantie voor milieubescherming (Naturvårdsverket) oordeelt dat dit het geval is, moet de instantie dit onmiddellijk melden aan de overheid.

§ 28 d. Eenieder die in de gevallen bedoeld in § 28–28 b een dier heeft gedood, meldt het incident zo spoedig mogelijk aan het districtsbestuur. Het dier mag niet worden verplaatst zonder toestemming van het districtsbestuur. Het districtsbestuur moet het incident melden bij de dichtstbijzijnde politieautoriteit, als er een vermoeden van een misdrijf is.

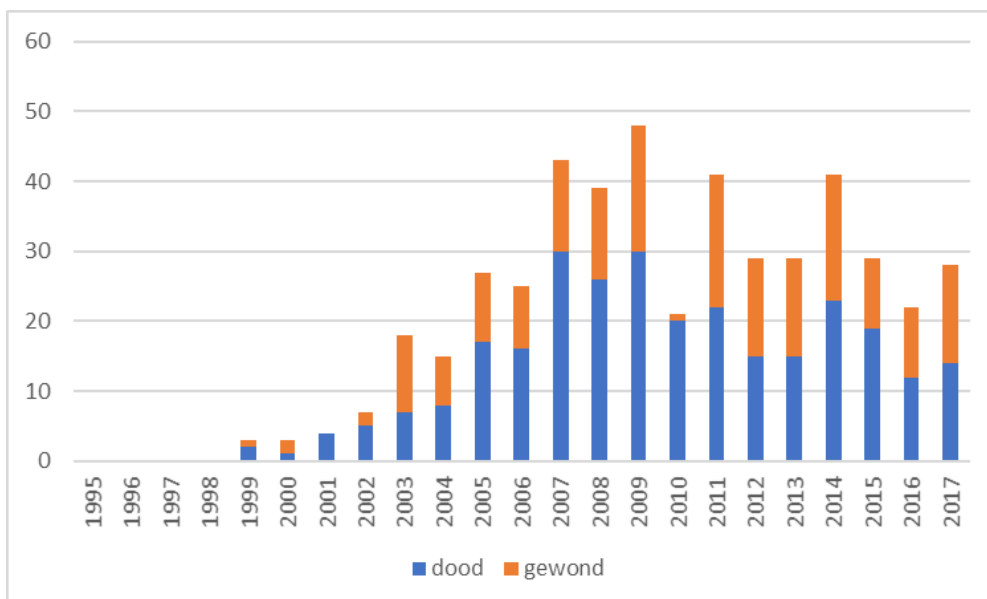
7.2 Ervaringen met probleemsituaties

Al meer dan een eeuw zijn er geen verwondingen bij mensen door wilde wolven gedocumenteerd in Zweden, Noorwegen of Finland (Linnell *et al.* 2002).

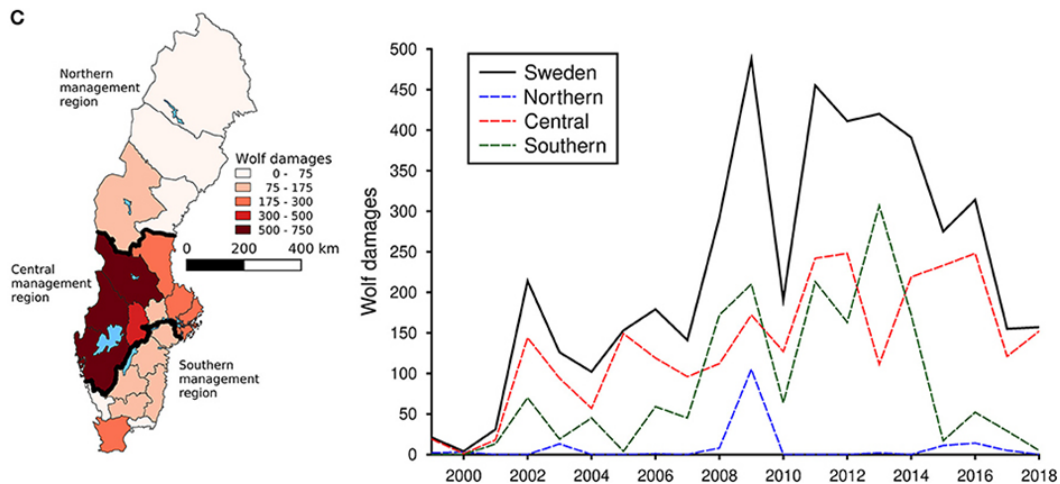
Door het Viltskadecenter wordt schade aan landbouwhuisdieren en honden geregistreerd. Jaarlijks wordt hiervan een monitoringsbericht opgesteld (Anoniem 2011, Frank *et al.* 2015, Frank *et al.* 2016, Frank *et al.* 2017, Frank *et al.* 2018, Frank *et al.* 2019, Frank *et al.* 2020, Karlsson *et al.* 2012, Karlsson *et al.* 2013, Karlsson *et al.* 2014).

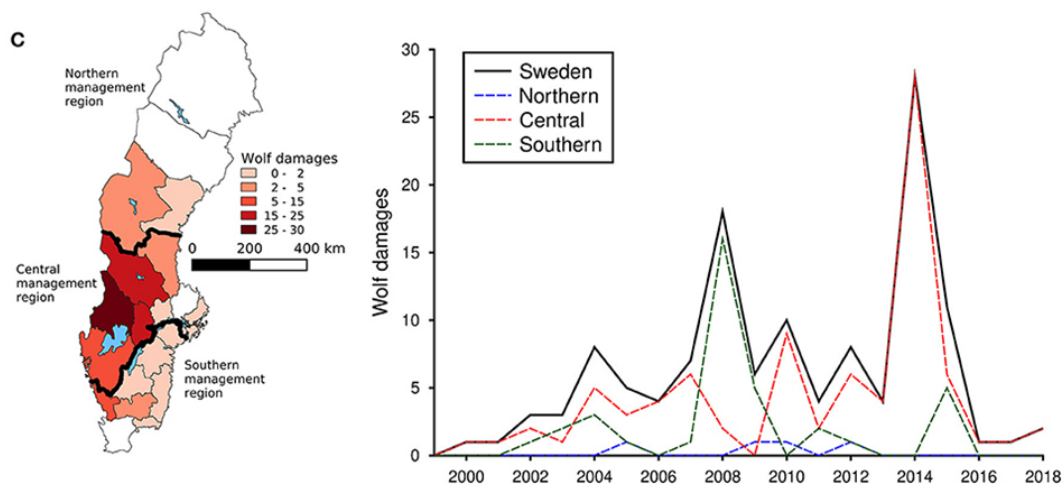
Figuur 7. Trend van door wolven gedood, verwond of vermist stuks vee in Zweden (data Viltskadecenter).

Figuur 8. Trend van door wolven gedode of verwonde honden in Zweden (data Viltskadecenter).

Figuur 9. Schade aan schapen door wolf (bron: Dalerum et al. 2020).

Figuur 10. Schade aan runderen door wolf (bron: Dalerum et al. 2020).

Er zijn geen cijfers over door wolven gedode rendieren, omdat de vergoeding voor de schade van roofdieren aan rendieren gebaseerd is op het aantal roofdieren dat in het gebied van elke Sami-gemeenschap met rendieren leeft en niet op individuele schadegevallen. Er is overigens naar verwachting weinig schade door wolven aan rendieren omdat in het rendierhouderijgebied weinig wolven leven (Dalerum et al. 2020).

Schadebestrijding en populatiebeheer

Er zijn drie verschillende legale vormen van jacht of doden van wolven mogelijk in Zweden:

1. Schadebestrijding (*Skyddsjakt*) op basis van een vergunning van het district.
2. Populatiebeheer (*Licensjakt*) op basis van een vergunning van het district.
3. Noodweer, de betroffene kan direct ingrijpen op basis van Artikel 28 van de Jachtverordening wanneer acuut gevaar dreigt.

Beslissingen over beheer en schadebestrijding op basis van jachtwetgeving moeten worden geïnterpreteerd in het kader van EU-richtlijnen op dit gebied. De Zweedse instantie voor milieubescherming (Naturvårdsverket) heeft richtlijnen opgesteld waarin wordt uitgelegd op welke gronden een beslissing over schadebestrijding of populatiebeheer kan worden genomen.

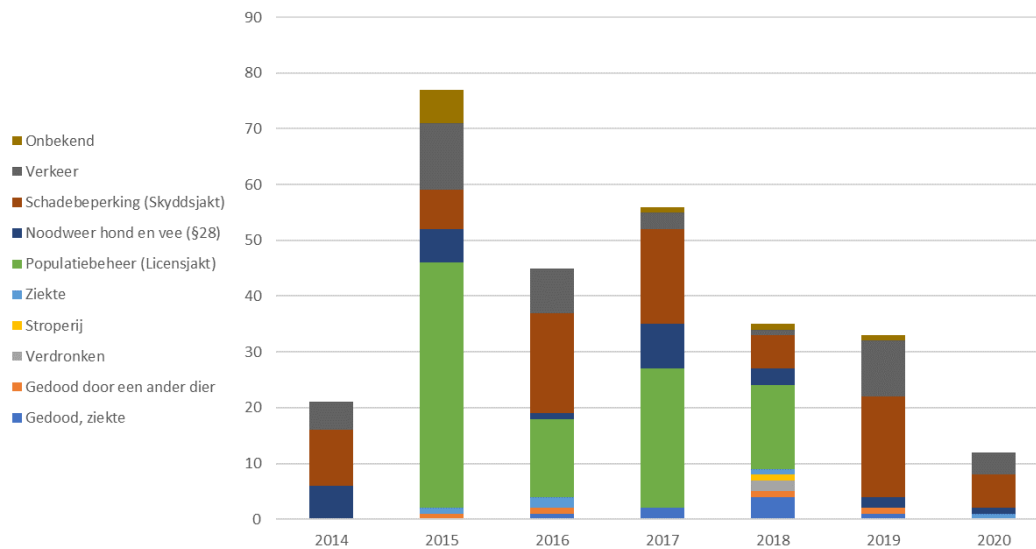
Volgens de Jachtverordening moet aan drie voorwaarden worden voldaan om schadebestrijding (*Skyddsjakt*) toe te staan:

1. De beschermingsjacht mag het handhaven van een gunstige staat van instandhouding van de betrokken soort in zijn natuurlijke verspreidingsgebied niet moeilijk maken;
2. Er mag geen andere geschikte oplossing zijn die de behoefte aan beschermingsjacht oplost;
3. Een van de vier onderstaande redenen moet aanwezig zijn:
 - i. Om redenen van volksgezondheid en veiligheid, of om andere dwingende redenen van hoger openbaar belang, met inbegrip van oorzaken van sociale of economische aard en aanzienlijke positieve gevolgen voor het milieu;
 - ii. Om redenen van vliegveiligheid.
 - iii. Om ernstige schade te voorkomen, vooral aan gewassen, vee, bossen, visserij, water of andere eigendommen.
 - iv. Om dieren in het wild of habitats voor dergelijke planten of dieren te beschermen

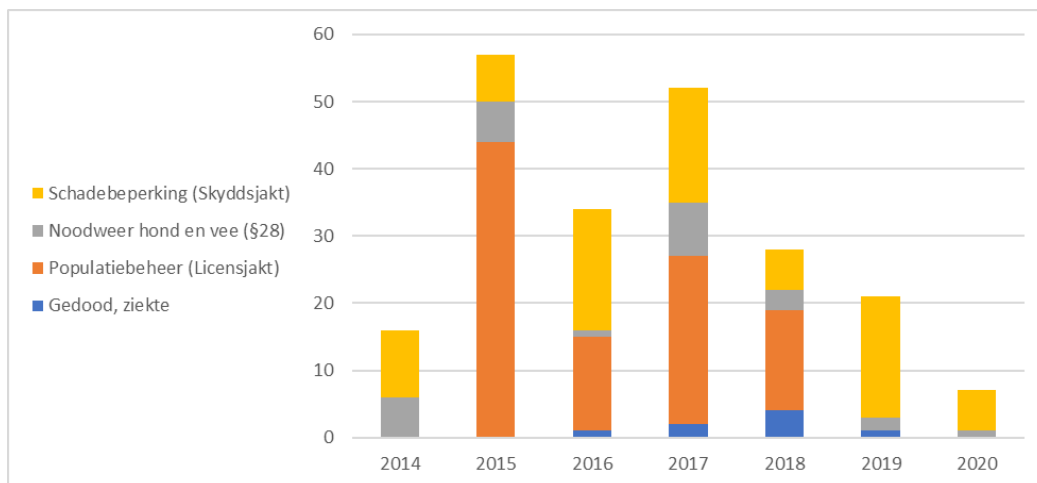
Districten kunnen ontheffing verlenen voor het doden van wolven vanwege directe schadebestrijding alsmede populatiebeheer. Het recht om te beslissen over de bescherming van de jacht op grote roofdieren is gedelegeerd aan de districtsbesturen in de provincies waar de soort in kwestie voorkomt.

Belanghebbenden, o.m. organisaties op het gebied van landbouw, jacht en dierwelzijn alsmede politieke partijen, zijn gerepresenteerd in een regionale groep per district. Deze overleggen met het districtsbestuur over het beheer en de treffen maatregelen.

Het aantal wolven in Noorwegen en Zweden wordt jaarlijks gemonitord, hierin worden ook gedode en dood gevonden wolven gerapporteerd (Anoniem 2015, Wabakken *et al.* 2016, Svensson *et al.* 2017, Wabakken *et al.* 2018, Svensson *et al.* 2019, Wabakken *et al.* 2020). Er zijn in Zweden weinig bewezen gevallen bekend van door stroperij gedode wolven (figuur 11), maar studies hebben aangetoond dat de sterfte door stroperij groot is (Liberg *et al.* 2012).

Figuur 11. Trend van aantal gedode en dood gevonden wolven in Zweden (ontleend aan monitoringsdata Zweden-Noorwegen, zie hierboven).

Figuur 12. Trend van aantal wolven gedood in het kader van schadebestrijding, populatiebeheer en noodweer (ontleend aan monitoringsdata Zweden-Noorwegen, zie hierboven).

7.3 Literatuur Zweden

Anoniem (2011) Viltskadestatistik 2010: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Grimsö Forskningsstation, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Anoniem (2015) Inventering av varg vintern 2014-2015. Inventeringsresultat för stora rovdjur i Skandinavien 1-2015.

Dalerum F., L.O.K. Selby & C.W.W. Pirk (2020) Relationships Between Livestock Damages and

Large Carnivore Densities in Sweden. *Frontiers in Ecology and Evolution* 7: 507. doi: 10.3389/fevo.2019.00507

Frank, J. (2016) Nära varger. Rekommendationer för hantering av situationer med vargar nära bostadshus eller människor. Rapport från Viltskadecenter, SLU 2016-4. Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för ekologi, Viltskadecenter, Riddarhyttan.

Frank, J., J. Månsson & L. Höglund (2017) Viltskadestatistik 2016: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Institutionen för ekologi, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Frank, J., J. Månsson & L. Höglund (2018) Viltskadestatistik 2017: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Institutionen för ekologi, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Frank, J., J. Månsson & L. Höglund (2019) Viltskadestatistik 2018: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Institutionen för ekologi, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Frank, J., J. Månsson, L. Svensson, M. Levin & L. Höglund (2015) Viltskadestatistik 2014: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Institutionen för ekologi, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Frank, J., J. Månsson & A. Zetterberg, 2016. Viltskadestatistik (2015) Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Institutionen för ekologi, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Karlsson, J., A. Danell, J. Månsson & L. Svensson (2012) Viltskadestatistik 2011: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Grimsö Forskningsstation, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Karlsson, J., A. Danell, J. Månsson, L. Svensson & R. Hellberg (2013) Viltskadestatistik 2012: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Grimsö Forskningsstation, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Karlsson, J., L. Kjellberg, J. Månsson, L. Svensson, H. Hensel & M. Levin (2014) Viltskadestatistik 2013: Skador av fredat vilt på tamdjur, hundar och gröda. Viltskadecenter, Institutionen för ekologi, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Liberg, O., G. Chapron, P. Wabakken, H.C. Pedersen & H. Sand (2012) Shoot, shovel and shut up: cryptic poaching slows restoration of a large carnivore in Europe. *Proc. Roy. Soc. B.* 279: 910–915.

Linnell, J.D.C., R. Andersen, Z. Andersone, L. Balciauskas, J.C. Blanca, L. Boitani, S. Brainerd, U. Breitenmoser, I. Kojola, O. Liberg, J. Løe, H. Okarma, H.C. Pedersen, C. Promberger, H. Sand, E.J. Solberg, H. Valdmann & P. Wabakken (2002) The fear for wolves: A review of wolf attacks on humans. Norsk institutt for naturforskning, Trondheim.

Naturvårdsverket (2016) Nationell förvaltningsplan för varg: Förvaltningsperioden 2014–2019. Naturvårdsverket, Stockholm.

Odden, J., O. Krange, T.R. Sivertsen, E.B. Nilsen, H. Figari, J. Frank, J.D.C. Linnell, K. Skogen, N.H. Thorsen & O.G. Støen (2018) Ulveangrep på hunder i Skandinavia – En tverrfaglig utredning. NINA Rapport 1568. Norsk institutt for naturforskning, Oslo.

Svensson, L., P. Wabakken, E. Maartmann, M. Åkesson, Ø. Flagstad & E. Hedmark (2019) Inventering av varg vintern 2018-2019. Bestandsovervåking av ulv vinteren 2018-2019. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavia. Bestandsstatus för stora rovdjur i Skandinavien 1-2019.

Svensson, L., P. Wabakken, E. Maartmann, M. Åkesson & Ø. Flagstad (2017) Inventering av varg vintern 2016-2017. Bestandsovervåking av ulv vinteren 2016-2017. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavia. Bestandsstatus för stora rovdjur i Skandinavien 1-2017.

Wabakken, P., L. Svensson, E. Maartmann, M. Åkesson & Ø. Flagstad (2016) Bestandsovervåking av ulv vinteren 2015-2016. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavia 1-2016.

Wabakken, P., L. Svensson, E. Maartmann, M. Åkesson & Ø. Flagstad (2018) Bestandsovervåking av ulv vinteren 2017-2018. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavia 1-2018.

Wabakken, P., Svensson, L., Maartmann, E., Nordli, K., Flagstad, Ø. & Åkesson, M. (2020) Bestandsovervåking av ulv vinteren 2019-2020. Inventering av varg vintern 2019-2020. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavia. Bestandsstatus för stora rovdjur i Skandinavien 1-2020.

8 Italië

Het Italiaanse Ministerie van Milieu heeft in 2019 een nieuw 'Plan voor het behoud van de wolf in Italië' (Boitani & Salvatori 2019) opgesteld (hierna: Wolfplan), dat het plan uit 2002 moet gaan vervangen, na overleg met de regio's, autonome provincies, ISPRA (Istituto Superiore per la Protezione e la Ricerca Ambientale, het Nationaal Instituut voor Bescherming en Onderzoek van het Milieu) en belanghebbenden. Het plan omvat 22 acties gebaseerd op gedegen wetenschappelijke analyses en gericht op behoud van de wolf en duurzame oplossingen voor conflicten met menselijke activiteiten. Ook de Europese Commissie sprak haar waardering uit voor het document. Het nieuwe plan versterkt het engagement van het ministerie en ondersteunt de nationale monitoring door inzet van ISPRA.

Ondanks de intenties van het ministerie is het nieuwe Wolfplan nog niet goedgekeurd. Daarvoor dient het unanieme goedkeuring van alle regio's te verkrijgen in een zogenoemde conferentie tussen het Rijk en de regio's. Geen eenvoudige taak, daar sommige regio's (Veneto) en autonome provincies (Trento en Bozen-Südtirol) eisen dat het aantal wolven op hun grondgebied mag worden beperkt door vangen of doden, een mogelijkheid die niet in het nieuwe Wolfplan is opgenomen.

De autonome provincies Trento en Bozen-Südtirol hebben in 2018 verordeningen vastgesteld waarin de bevoegdheid om ontheffing te verlenen voor grote roofdieren, waaronder de wolf, toegekend wordt aan de president van hun regio. Deze provincies konden dit doen omdat zij als autonome provincie bepaalde bevoegdheden hebben op het gebied van de jacht. Het Rijk heeft bij het Constitutionele Hof beroep ingesteld tegen deze verordeningen aangezien volgens de nationale Natuurbeschermingswet de bevoegdheid voor het verlenen van ontheffingen berust bij het Ministerie van Milieu. Op 27 september 2019 oordeelde het Constitutionele Hof dat de beide provinciale verordeningen niet in strijd zijn met de wet. Hiermee zijn er nu drie overheden in Italië die ontheffingen mogen verlenen, namelijk het Ministerie van Milieu en de provincies Trento en Bozen-Südtirol.

Het Ministerie van Milieu kan alleen ontheffing verlenen met instemming van ISPRA en de regio c.q. de autonome provincie. De autonome provincies hebben alleen instemming van ISPRA nodig.

Volgens de nog niet goedgekeurde tekst van het nieuwe Wolfplan blijft de wolf strikt beschermd. Bovendien kent Italië de situatie dat alle in het wild levende dieren eigendom zijn van de staat. De enige mogelijke uitzondering op de bescherming is directe bedreiging van de veiligheid van mens of dier. Elk verzoek om ontheffing voor vangen of doden van een dier van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn moet worden beoordeeld door het Italiaanse ministerie van Milieu. In geval van grote roofdieren geldt dat sinds 2018 niet meer in de autonome provincies Bozen-Südtirol en Trento.

Zodra het Wolfplan is goedgekeurd, is het een handleiding waaraan overheden zich dienen te houden. Maar zolang het nog niet is goedgekeurd is het niet meer dan een indicatief document met richtlijnen. Het Wolfplan is uiteraard wel gebaseerd op vastgestelde wet- en regelgeving: de nationale wet (artikel 3 lid 1 sub c Norme per la protezione della fauna selvatica omeoterma e per il prelievo venatorio, 157/92) en de regionale omzettingen

daarvan, en het presidentieel decreet 357/97 met de nationale implementatie van de Habitatrichtlijn.

Alle voorkomende grote carnivoren (wolf, beer, lynx) zijn volledig beschermd in Italië onder de Habitatrichtlijn Annex IV. Terwijl de bescherming een nationale verantwoordelijkheid is, behalve in de autonome provincies Trento en Bozen-Südtirol, is het beheer gedecentraliseerd en ligt de verantwoordelijkheid daarvoor bij de regionale en provinciale besturen.

Al de verschillen in interpretaties per regio maken het beleid niet doorzichtig of makkelijker.

Reikwijdte van het Wolfplan:

Het doel van het Wolfplan is behoud en beheer van wolven in Italië te begeleiden door maatregelen te bieden op diverse institutionele niveaus die moeten worden uitgevoerd om zowel de wolf zijn voortbestaan te waarborgen terwijl het conflicteert met antropogene activiteiten. Hieraan ligt de behoefte aan een geïntegreerde aanpak ten grondslag die alle verschillende uitdagingen bij het beschermen van wolven aanpakt.

Daartoe geeft het plan:

- Referenties en een kader voor de normen en acties die ondernomen moeten worden voor behoud en beheer.
- Richtlijnen voor de rol van Italië in de samenwerking met andere landen in de Alpen
- Mitigatie van menselijke activiteiten, zoals het terugdringen van antropogene sterfte, met name door het verkeer, en het voorkomen van kruisingen tussen wolf en hond.

De instrumenten die volgens het plan gebruikt kunnen worden om conflicten te verminderen zijn tweeledig: preventie van aanvallen en vergoeding van de schade.

8.1 Protocollen

Van één van de drie overheden die in Italië ontheffingen mogen verlenen is een protocol beschikbaar voor probleemsituaties. De autonome provincie Trento heeft samen met het Large Carnivore Initiative for Europe het volgende protocol voor probleemsituaties tussen wolf en mens opgesteld en gepubliceerd (tabel 15).

Tabel 15. Protocol provincie Trento voor probleemsituaties tussen **wolf en mens** (bron: Groff et al. 2020)

Situatie	Beoordeling	Maatregel
Passeert 's nachts dichtbij bebouwd gebied	Niet gevaarlijk	N.v.t.
Verblijft overdag in bebouwd gebied of bij huizen	Niet gevaarlijk	N.v.t.
Niet schuw	Niet gevaarlijk	N.v.t.
Verblijft meerdere dagen op minder dan 30 meter van bewoonde huizen	Monitoren, mogelijk conditionerings- en gewenningsprobleem	Analyseer de situatie. Zoek mogelijke oorzaak en verwijder die. Overweeg verjagen.
Benadert herhaaldelijk mensen binnen 30 meter	Monitoren. Sterke gewenning. Mogelijk conditioneringsprobleem.	Analyseer de situatie. Overweeg verjaging.

Situatie	Beoordeling	Maatregel
Wolf benadert meermaals mensen binnen 30 meter. Lijkt geïnteresseerd in mensen.	Aandacht nodig. Situatie is kritiek. Conditionering en sterke gewenning kunnen leiden tot toenemend brutaal gedrag. Risico's op incidenten en letsel mens.	Overweeg verjaging. Verwijderen van de wolf als verjaging niet lukt of niet mogelijk is.
Valt aan of verwondt persoon zonder aanleiding.	Gevaarlijk	Verwijderen van de wolf

De provincies Bozen-Südtirol en Trento werken samen op het gebied van grote roofdieren en het mag worden verondersteld dat Bozen-Südtirol hetzelfde protocol hanteert.

Er zijn verder geen algemeen geaccepteerde vastgestelde definities of protocollen in Italië aangezien het echt afhankelijk is van het niveau van tolerantie en het vertrouwen dat lokale gemeenschappen hebben in samenleven met de wolf. In zowel het oude (2002) als nieuwe Wolfplan (2019) wordt niets vermeld over de omgang met niet schuwe wolven of wat te doen in het geval dat wolven een hond aanvallen.

Als voorbeeld (med. van Valeria Salvatori, medewerkster van de Unione Zoologica Italiana) 'Is het in sommige gebieden van Italië gewoon oké, als er 's nacht wolven door een dorp lopen, terwijl dat elders als een gevaar voor de openbare veiligheid zou worden ervaren'. In de gebieden met historische aanwezigheid, waar hij nooit is verdwenen wordt predatie door wolven op een structurele manier behandeld en laten schapenhouders hun schapen niet onbewaakt. Terwijl in andere gebieden, zelfs waar de wolf al decennia aanwezig is, elke aanval wordt gezien als een groot verlies, dat de waardigheid van het werk van de eigenaar aantast. Het is in de meeste gevallen meer een sociale kwestie.

Momenteel is het enige in Italië op nationaal niveau beschikbare richtsnoer voor de omgang met wolven in probleemsituaties met de mens, het document dat is opgesteld door het Large Carnivore Initiative for Europe (LCIE). Een vertaling in het Italiaans is beschikbaar op de website van LCIE (Large Carnivore Initiative for Europe 2019), maar het is in Italië geen vastgesteld protocol. Niet voor niets heeft de LCIE naast het Engelstalige origineel alleen vertalingen in het Italiaans en Pools op haar website gezet. Ook in Polen is geen vastgesteld protocol.

8.2 Ervaringen met probleemsituaties

In de periode 2009-2013 waren er naar schatting omstreeks 1500 wolven in Italië (Galaverni *et al.* 2016). In de periode 2017-2018 waren dat er ca. 1900 (Boitani & Salvatori 2019).

Wolven en mensen

Gevallen van agressie of brutaal gedrag van wolven naar mensen in Italië worden steeds vaker gemeld, maar behalve het recente geval op het strand van Salento is geen bewijs in de recente geschiedenis gevonden. Behalve de autonome provincie Bozen-Südtirol en mogelijk de autonome provincie Trento heeft de overheid in Italië geen standaard protocol om dergelijke zaken op te pakken. Met verschillende gevallen in Italië is op verschillende manieren om gegaan. Dat varieerde van de wolf vangen en in een opvangcentrum plaatsen

of de probleemsituatie negeren en hopen dat het dier de regio verlaat. Beide geen gewenste route richting oplossingen. Het vangen en opvangen van wolven leidde tot veel aandacht van de media en het publiek.

In juni 2020 verscheen een probleemwolf herhaaldelijk op het strand van Salento. Hij trok de jurk van het lijf van een jong meisje en bedelde om voedsel. Nadat de wolf iemand in de kuit gebeten had, werd deze gevangen. De toestand van de vacht rond de nek wijst erop dat deze wolf een halsband heeft gehad. Vermoedelijk heeft deze wolf in gevangenschap geleefd.

Een ander voorbeeld is het geval in 2015 van een man uit het noordelijke deel van de Apennijnen die beweerde te zijn gebeten door een wolf. Zijn verhaal leek bevestigd door uitgebreide verwondingen. Genetische analyse van speeksel toonde echter aan dat een hond de dader van de aanval was. Geconfronteerd met dit bewijs gaf de man toe dat hij was aangevallen door de hond van een buurman en dat zijn leugen het dier moest beschermen tegen euthanasie (Caniglia *et al.* 2016).

Wolf en vee

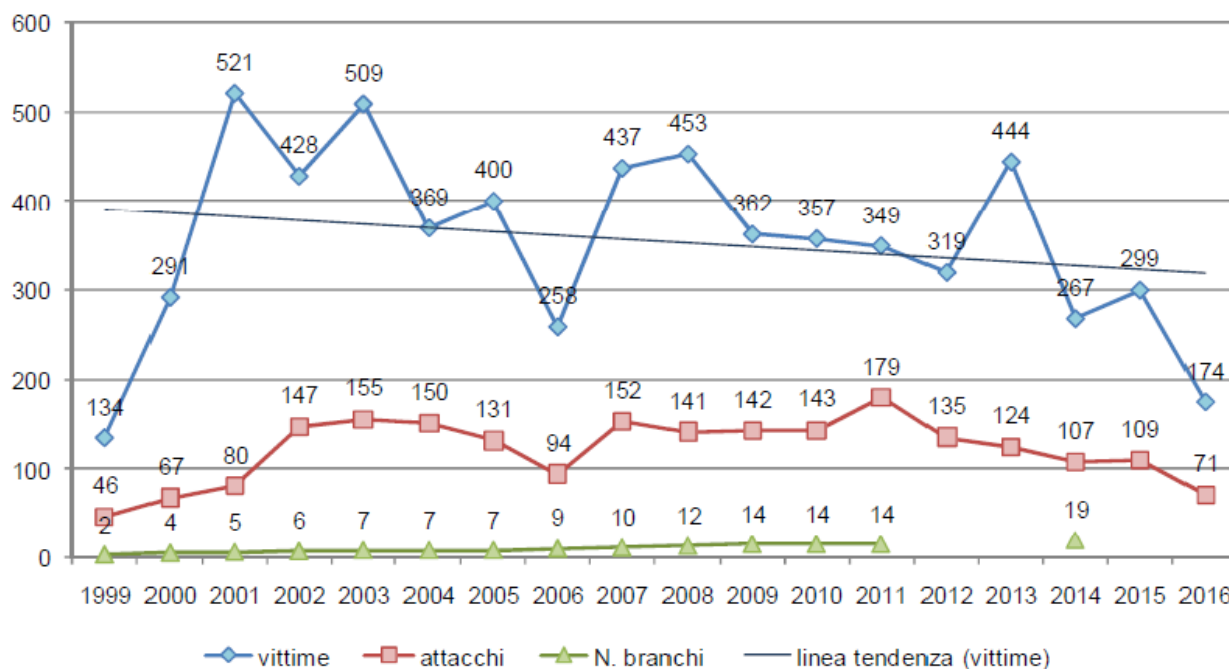
Op landelijk niveau is er geen compleet overzicht beschikbaar over het aantal stuks vee dat in Italië door wolven wordt gedood, omdat de Italiaanse regio's en provincies een sterke eigen autonomie kennen en veel beleidszaken zijn gedelegeerd. Daarnaast kenmerkt het noorden van het land zich door een betere graad van organisatie en administratie dan het zuiden. Desalniettemin is de nodige, verbrokkelde, informatie gevonden.

Een bekende bron met informatie over Italië is Linnell & Cretois (2018), die in opdracht van het Europese Parlement een overzicht hebben opgesteld van schade aan vee in de periode 2012-2016. Zij presenteren cijfers voor twee gebieden in Italië: de Apennijnen en de Alpen, met in totaal per jaar omstreeks 2600 gedode stuks vee. Dit zijn wel de belangrijkste wolvegebieden in dat land, maar het is niet duidelijk of de optelsom heel Italië dekt. Van een aantal regio's en enkele Nationale parken in het zuiden is meer gedetailleerde informatie gevonden die verderop per regio / Nationaal park wordt gepresenteerd. Het gaat daarbij om schade aan landbouwhuisdieren, kosten die gemaakt zijn voor preventie en schadevergoedingen.

Regio Piemonte

In deze regio is in 2020 een bedrag van € 200.000,- beschikbaar voor preventieve maatregelen en schadevergoedingen. De vergoeding geldt voor gedode huisdieren in de periode van 01/06/2019 tot 30/05/2020 en het aanleggen van beschermingsystemen in het weideseizoen 2020. Dit bedrag was hetzelfde als in 2019. Er is geen informatie beschikbaar welk deel aan preventie wordt uitgekeerd en welk deel als compensatie voor geleden schade⁷.

⁷ bron: <https://bandi.regione.piemonte.it/contributi-finanziamenti/programma-regionale-difesa-bestiami-risarcimento-danni-predazioni-canidi-sui-pascoli>

Figuur 13. Historische schadereeks in Piemonte (Bron: LIFE WolfAlps).

Regio Veneto 2018 & 2019

In 2018 totaal werden 212 aanvragen ingediend voor een bijdrage uit de regionale fondsen die in dat jaar op de 'Gewestelijke Begroting 2018' stonden.

Van deze aanvragen hadden er 47 betrekking op schade uit 2017 voor een bedrag van € 55.477,18 en 165 aanvragen hadden betrekking op schade in 2018 voor een bedrag van € 149.207,75. In totaal is een bedrag van € 204.684,93 uitbetaald als schadevergoeding van schade veroorzaakt door grote carnivoren⁸.

De regio Veneto financierde in 2019 preventieve maatregelen en schades van grote roofdieren (wolven en beren) voor een bedrag van € 250.000,- (€ 50.000,- meer dan in 2018)⁹.

In 2019 zijn er 198 gevallen van predatie vastgesteld door solitaire wolven of wolven roedels, twee meer dan in het voorgaande jaar. De aanwezigheid van wolven is vastgesteld in vier provincies binnen de regio Veneto: Verona, Vicenza, Belluno en Treviso.

Bij de aanvallen waren 159 bedrijven betrokken en zijn 425 landbouwhuisdieren gedood, 55 dieren zijn verwond en 302 dieren raakten vermist. Onder de slachtoffers waren runderen, schapen, geiten, ezels en paarden.

De gebieden waar predatie op landbouwhuisdieren het meest voorkwam waren de Lessinia, waar tussen mei en half juni het grootste aantal gedode of vermiste dieren geconcentreerd was in twee gebieden: Veronese en Vicenza. Met in het bijzonder het Asiago-plateau waar de slachtoffer statistieken een stijging lieten zien van 173 schades in 2018, tegen 266 in 2019.

⁸ Bron: http://daily.veronanetwork.it/wp-content/uploads/2019/03/354-2019-Relazione-danni-GC_2017_2018.pdf

⁹ Bron: Comunicato n° 475 d.d. 30 maart 2020 van de regio Veneto

Dit werd mede veroorzaakt door één gebeurtenis op 1 augustus 2019 in Malga Campocavallo, toen een enkele aanval op een kudde het verlies van 75 schapen en geiten veroorzaakte. Deze dieren raakten ingesloten tussen boomstammen die door de storm 'Vaia' waren geveld. Als dit uitzonderlijke incident niet wordt meegerekend, dan is het aantal getroffen dieren in 2019 10 procent lager dan de 450 stuks van 2018, hoewel het aantal roedels in de Alpen en de pre-Alpen van de regio Veneto inmiddels is toegenomen. De afname in predatie doorbreekt het gestaag groeiende aantal schadegevallen sinds 2012 (het jaar dat de wolf terugkeerde in Lessinia) en toont aan dat de preventieve maatregelen die door de regio zijn geïmplementeerd, in samenwerking met lokale verenigingen, instellingen en met steun van experts, de impact van grote roofdieren begint te verzachten. Het oplossen van problemen met een beschermde diersoort vraagt om een goede aanpak. Sinds 2016 heeft de regio Veneto meer dan een miljoen euro uitgetrokken om 432 preventie- en veiligheidsinterventies in berghutten en veehouderijen te financieren, door Maremmano honden, geëlektrificeerde hekken, afschrikmiddelen en technisch advies te verstrekken, zowel voor de juiste installatie als voor de controle van de apparaten, en voor de juiste presentatie van de schadeclaims¹⁰.

Provincie Trento 2019

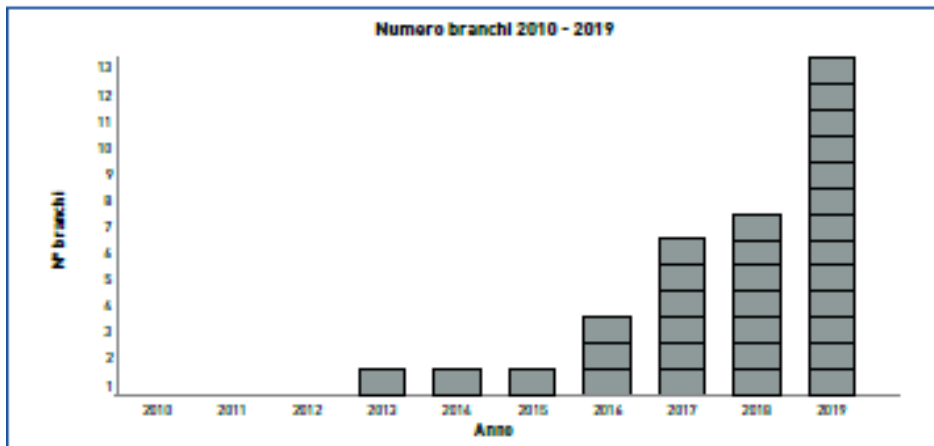
In de provincie Trento vestigde het eerste roedel wolven zich in 2013 (Figuur 14). Het aantal roedels is vervolgens toegenomen tot 13 in 2019 (Groff *et al.* 2020).

In 2019 werden 274 schadegevallen door grote carnivoren bevestigd, waarvan 228 door beren en 46 door wolf; geen van lynx. Daarvoor is een schadevergoeding betaald van in totaal € 190.083,81: € 152.689,68 voor schade door beer en € 37.394,13 voor schade veroorzaakt door wolf.

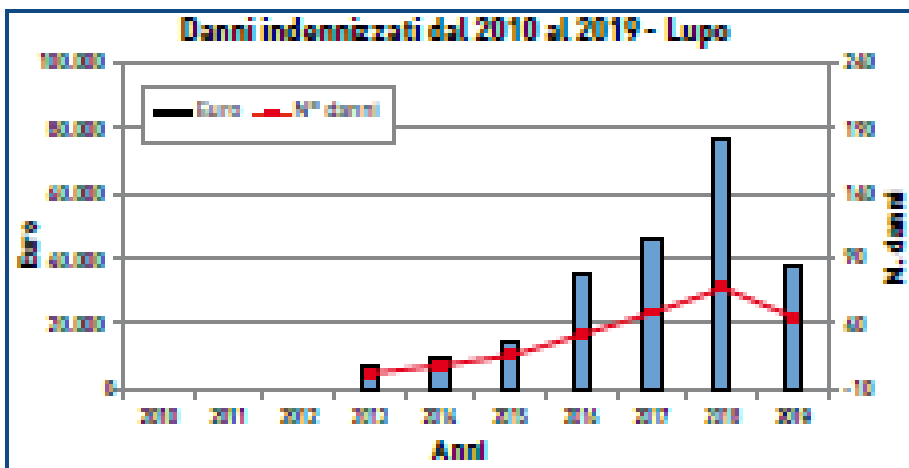
De schade die in 2019 werd veroorzaakt door wolven was aanzienlijk minder dan in 2018 (-32%), ondanks een sterke toename van het aantal aanwezige wolven. Aangenomen wordt dat de afname van de schade door wolven, in ieder geval gedeeltelijk, verband houdt met nemen van preventieve maatregelen door dierhouders (toezicht, hekken en beschermingshonden). Dit kan ertoe hebben geleid dat de wolven meer op wilde hoefdieren zijn gaan jagen en/of meer buiten de grens van de regio.

In 2019 zijn 170 aanvragen voor het kunnen nemen van preventieve maatregelen ingediend bij het Italiaanse Staatsbosbeheer ter voorkoming van schade door grote carnivoren (elektrische afrasteringen en kuddewaakhonden). Deze maatregelen zijn gericht op de bescherming van vee en bijenteelt. In 2019 was er een afname zichtbaar van circa 18% ten opzichte van 2018. In totaal was de investering voor preventieve maatregelen in 2019 in de provincie Trento € 199.200,-.

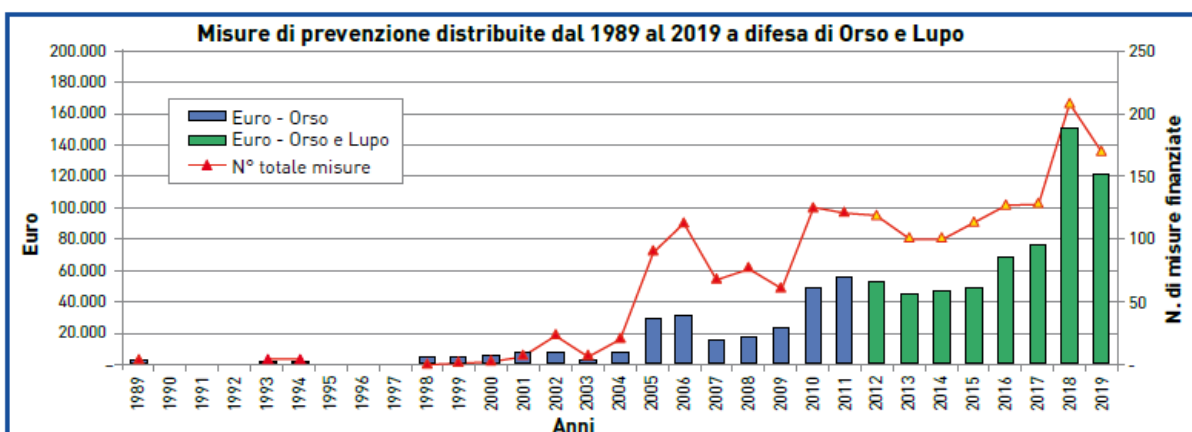
¹⁰ De bedragen zijn getotaliseerd en welk deel respectievelijk aan preventie of aan schadevergoeding wordt uitgegeven was niet te achterhalen.

Figur 14. Overzicht van het aantal wolvenroedels in de autonome Provincie Trento vanaf 2010.

Figur 15. Schadeontwikkeling Wolf en de hoogte van de vergoeding 2010-2019 in de autonome Provincie Trento.

Figur 16. Meerjarige trend van het aantal preventiemaatregelen dat aan boeren wordt aangeboden en hun relatieve kosten. Voor zowel beer (Orso) als wolf (Lupo) in de autonome provincie Trento.

Provincie Bozen-Südtirol 2019

Op basis van de verzamelde data wordt aangenomen dat er in 2019 drie roedels wolven in Zuid-Tirol waren, en hoogstwaarschijnlijk een vierde. Drie van deze roedels bezetten een gebied dat de provinciegrens overschreed, twee met de provincie Trento en één met de provincie Belluno (regio Veneto). Het vierde roedel had daarentegen een grondgebied dat volledig binnen de provinciegrenzen van Südtirol viel, in de gemeenten Luson en Rodengo. In totaal werd in Zuid-Tirol in 2019 de aanwezigheid van 31-35 wolven vastgesteld. De schade aan huisdieren veroorzaakt door wolf, werd in 2019 gecompenseerd voor een bedrag van € 27.533,-. Een relatief laag bedrag t.o.v. het aantal aanwezige wolven. In 2018 is een bedrag van € 8.420,- uitgekeerd aan boeren (Autonome Provinz Südtirol 2019).

Tabel 16. Ontwikkeling van de uitgekeerde schadevergoeding in Zuid-Tirol als gevolg van schade door wolf.

Jaar	Schapen	Geiten	Runderen	Schadevergoeding
2010	12	2	2	€ 4.560,-
2011	0	4	1	€ 1.500,-
2012	0	0	0	0
2013	0	0	0	0
2014	19	0	0	€ 4.180,-
2015	15	4	0	€ 2.900,-
2016	17	1	0	€ 2.880,-
2017	33	4	3	€ 9.680,-
2018	56	4	0	€ 8.420,-
2019	92	19	0	€ 27.533,-

National Park Alta Murgia (Zuid Italië)

Nationaal park Alta Murgia (Italiaans: Parco nazionale dell'Alta Murgia) is een nationaal park in Italië en het ligt in de Zuid-Italiaanse provincie Bari (regio Puglia). Het heeft een oppervlak van 677 vierkante kilometer en is gesticht in 2004. In 2018 waren er in het nationaal park acht aanvallen op vee. In 2019 zijn er 10 aanvallen geregistreerd. De aangevallen dieren waren schapen- en geiten en de vergoede schade bedroeg € 7.030,- in 2018 resp. € 7.810,- in 2019 (Frassanito 2019).

In de afgelopen 9 jaar (2011-2019) is het aantal schademeldingen afgenomen tot gemiddeld zeven wolvenaantallen in de afgelopen vijf jaar. In de periode 2011-2014 was het aantal gemelde schadegevallen met 17-21 meldingen per jaar fors hoger, met een uitschieter van 25 meldingen in 2014.

De vergoedingen over de jaren heen zijn in principe evenredig met het aantal gemelde aanvallen op vee en bedragen gemiddeld € 6.083,- per jaar (min. € 1530,- 2017, max. € 11.270,- in 2015), al zijn de schadevergoedingen de laatste jaren in het algemeen wat hoger.

Aspromonte National Park

Het Nationaal park Aspromonte (Italiaans: Parco nazionale dell'Aspromonte) is een nationaal park in de regio Calabrië in het uiterste zuiden van de Apennijnen. Over de periode 2018-2019 is een digitaal verslag te vinden (Frassanito 2019).

In de periode 2018-2019 ontving de organisatie die verantwoordelijk is voor het Nationaal Park meer dan 30 verzoeken voor compensatie met betrekking tot schade als gevolg van predatie op landbouwhuisdieren door wolven en/of zwerfhonden. De beoordeling van de schade is opgesteld door de lokale veterinaire dienst, zoals vereist door de geldende regelgeving. In deze regio is het fenomeen van predatie door zwerfhonden en wolven sterk aanwezig. Uit een studie van de Universiteit van Florence, Dept. Agricultural Sciences, uitgevoerd door een student, komt naar voren dat het aandeel schapen en geiten in het voedsel van hondachtigen (wolven en/of zwerfhonden) tot wel 50% kan oplopen. Als onderdeel van preventieactiviteiten zijn Mannara-puppy's geleverd, dankzij een ondertekende overeenkomst met de SAMMANNARA Association (rasvereniging van deze kuddebewakingshonden).

Nationaal park Gargano (Zuid Italië)

Het Nationaal park Gargano (Italiaans: Parco nazionale del Gargano) is gelegen in de regio Puglia, op het schiereiland Gargano in de provincie Foggia en heeft een omvang van 1200 km².

In de jaren 2017, 2018 en 2019 (stand 18 november 2019) zijn door de Parkautoriteit 852 meldingen van schade ontvangen veroorzaakt door 'fauna', waarvoor in totaal circa € 300.000,- is vergoed. In de laatste drie jaar was er een toename van de klachten van 237 in 2017 tot 319 in 2019 en als gevolg daarvan een toename in de verstrekte vergoedingen, van € 89.485,- in 2017 naar € 154.405,- in 2018 (Frassanito 2019).

Tabel 17. Aantal schadegevallen per jaar en het uitgekeerde bedrag in Nationaal park Gargano.

Jaar	N gevallen	Schadevergoeding
2017	237	€ 89.485,-
2018	296	€ 154.405,-
2019	319	€ 61.390,-*
Totaal	852	€ 305.280,-

* In 2019 is voor 90 afgehandelde zaken een vergoeding betaald van € 61.390,-.

Nationaal park Pollino (Zuid Italië)

Het Nationaal park Pollino (Italiaans: Parco nazionale del Pollino) is een nationaal park in de regio's Basilicata en Calabrië. Samen met de provincies Cosenza, Matera en Potenza is dit park met 1820 vierkante kilometers het grootste nationale park van Italië.

In tabel 18 wordt een overzicht gegeven van het aantal schadegevallen en de daarmee gemoeide kosten in 2018 en 2019. De schatting van de schade op basis van een tijdelijke projectie voor 2019 duidt op een lichte daling, met een besparing op schadevergoeding van ongeveer € 20.000,- ten opzichte van 2018 en 2017. Het aantal schapen en geiten die van

2012 tot 2018 zijn gedood door wolven groeit echter constant (402 in 2012, 800 in 2018), terwijl de trend van predatie op runderen lijkt te fluctueren (Frassanito 2019).

Tabel 18. Overzicht van de schade veroorzaakt door wolf in 2018 en 2019 in Nationaal Park Pollino.

Wolf schade	2018	2019*	2019**
Aantal schadegevallen	459	253	404,8
Geschatte schade	€ 109.019	€ 53.535	€ 85.656
Vergoeding	€ 97.919	€ 49.243	€ 78.789
Gemiddelde vergoeding	€ 213,33	€ 194,64	€ 194,64
Aantal schapen - geiten	800	425	680
Runderen	95	57	91,2
Paarden	1	5	8
Totaal	896	487	779,2
Gemiddeld aantal gepredeerde dieren per schadegeval	1,95	1,92	1,92

*schade uitgekeerd tot augustus 2019,

**geschatte schade tot eind 2019 op basis van een projectie tot eind van het jaar.

Preventie in Italië

Effectieve systemen voor preventie van schade aan vee zijn gebaseerd op integratie van verschillende benaderingen naar gelang de situatie: herdershonden, schrikdraadhekken, gaashekken, waakhonden, nachtopvangplaatsen, kleine / middelgrote kudde, geëlektrificeerde flexnetten als groeperingssystemen, renovatie van stallen, fotografische alarm systemen, nachtverblijven bestaand uit hekken. De regio's en autonome provincies moeten boeren economische prikkels geven voor het treffen van preventieve maatregelen, en voor het gebruik opleiden. Schadevergoeding opent de weg naar een passieve houding ten opzichte van predatie, toch blijft het een belangrijk instrument, zeker waar uitbetaling voorwaardelijk wordt gekoppeld aan effectief preventieve maatregelen.

Het huidige kader van procedures en maatregelen voor de beoordeling, vergoeding van schade is zeer heterogeen en ondoeltreffend. Compensatie varieert van een wijdverbreid systeem van contante betalingen tot sommige Nationale parken die dieren van hun eigen kudde afstaan ter compensatie van verliezen.

Een nieuw referentieschema dat compatibel is met de Europese regelgeving volgt deze lijnen:

- Elk gedood of gewond dier zal worden vergoed volgens de huidige sectorreglementering en op basis van het beschikbare budget van regio of autonome provincie.
- Veterinaire kosten voor behandeling of euthanasie worden erkend tot 80%
- De schade door wolven is gecertificeerd door een veterinaire autoriteit of specifiek opgeleid persoon en na een specifieke inspectie ter plaatse binnen de tijdslimieten, vastgelegd in sectorvoorschriften per regio of autonome provincie.
- Er is geen compensatie voor vermiste dieren of dieren die niet geregistreerd staan in een databank, conform huidige wetgeving.
- Er wordt enkel uitbetaald aan boeren die plaatselijk adequate en effectieve preventiemaatregelen getroffen hebben om aanvallen te voorkomen, behalve als het onmogelijk is om redelijke preventiemaatregelen te nemen, zoals vastgesteld door elke

entiteit.

- Er wordt een vergoeding betaald in alle gevallen van predatie door wolven of wolfshonden of honden waarvan de eigenaar niet vast te stellen is. Compensatie van predatie door honden waarvan het eigendom is vastgesteld is uitgesloten.
- De vergoeding wordt zo snel mogelijk betaald, rekening houdend met boekhoudkundige procedures die voor elke entiteit gelden.
- Kosten voor verwijdering van gedood vee worden voor 80% vergoed van de gemiddelde vastgestelde kosten, mits verwijdering heeft plaats gevonden in overeenstemming met de voorschriften van de veterinaire politie.

8.3 Literatuur Italië

Autonome Provinz Bozen-Südtirol, Abteilung Forstwirtschaft, Amt für Jagd und Fischerei (2019) Der Wolf in Südtirol. Jahresbericht 2019.

Boitani, L. & V. Salvatori (red.) (2019) Piano di conservazione e gestione del lupo in Italia. Ministero dell'Ambiente e della Tutela del Territorio e del Mare, [Rome].

Caniglia, R., M. Galaverni, M. Delogu, E. Fabbri, C. Musto & E. Randi (2016) Big bad wolf or man's best friend? Unmasking a false wolf aggression on humans. *Forensic Science International Genetics* 24: e4–e6.

Frassanito, A.G. (2019) Convivere con il lupo. Il sistema dei parchi nazionali dell'Appennino meridionale per lo sviluppo di misure coordinate di protezione per il lupo. *Relazione tecnica 2018-2019. Parco nazionale dell'Alta Murgia*, [Gravina].

Galaverni, M., R. Caniglia, E. Fabbri, P. Milanesi & E. Randi (2016) One, no one, or one hundred thousand: how many wolves are there currently in Italy? *Mammal Research* 61: 13–24. DOI 10.1007/s13364-015-0247-8.

Groff C., F. Angeli, D. Asson, N. Bragalanti, L. Pedrotti & P. Zanghellini (red.) (2020) 2019 Large Carnivores Report. Autonomous Province of Trento's Forestry and Wildlife Department, Trento (*ook beschikbaar in Duitse en Italiaanse edities*).

Large Carnivore Initiative for Europe (2019) Gestione dei lupi confidenti.

Linnell, J.D.C. & B. Cretois (2018) Research for AGRI Committee – The revival of wolves and other large predators and its impact on farmers and their livelihood in rural regions of Europe. European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels.

9 Polen

In Polen is de wolf nooit uitgestorven geweest, wel was daar de wolf na de tweede wereldoorlog sterk teruggedrongen tot de grote bossen in het oosten van het land en de gebergten in het zuiden. Na strikte bescherming in 1998 begon de situatie te veranderen. De populatie is sindsdien gegroeid van omstreeks 700 wolven in 1998 (Okarma & Herzog 2019) tot omstreeks 2900 wolven in 2018 (Bies *et al.* 2019).

Bij de toetreding tot de Europese Unie is afgesproken dat in heel Polen de wolf op Bijlage V van de Habitatrichtlijn geplaatst wordt, zoals toen binnen de oude lidstaten alleen gold voor delen van Spanje, Griekenland en Finland. In de andere vijf lidstaten, die besproken worden in dit rapport, staat de wolf voor het gehele grondgebied op Bijlage IV. Daar is de bescherming strikter dan in Polen. De wolf staat op Bijlage II van de Conventie van Bern, maar Polen heeft bij de ratificatie van deze conventie de wolf uitgesloten. Daarmee heeft de wolf in Polen internationaal alleen de minder strikte bescherming van Bijlage V van de Habitatrichtlijn. In de praktijk betekent dit vooral dat Polen er wel voor moet zorgen dat de staat van instandhouding van de wolf niet verslechtert, maar dat volgens de Habitatrichtlijn jacht op wolven expliciet is toegestaan en dat bij beheer niet naar alternatieven gezocht hoeft te worden. Overigens is de nationale wettelijke bescherming in Polen strenger dan wat Bijlage V van de Habitatrichtlijn voorschrijft.

In 1995 werd de wolf in grote delen van Polen beschermd en in 1998 in heel Polen (Reinhardt *et al.* 2013). Nationaal is de bescherming tegenwoordig geregeld in de Natuurbeschermingswet van 2004 en een verordening van het ministerie voor Milieu uit 2016.

Ondanks de ruimte die Bijlage V van de Habitatrichtlijn biedt is de wolf in heel Polen nationaal streng beschermd. Rond een wolvenhol kan als voorbeeld een gebied met verboden toegang tussen 1 april en 31 augustus worden ingesteld.

Polen is anders dan de andere vijf lidstaten, die behandeld worden in dit rapport, niet alleen door Bijlage V in plaats van Bijlage IV van de Habitatrichtlijn, maar ook vanwege het nog aanwezig zijn van hondsdolheid in het oosten van het land.

Al kort na de vestiging in Duitsland vanuit Polen is het besef gegroeid tussen beide landen dat deze populatie zich grensoverschrijdend ontwikkelde en dat afstemming, overeenkomend met de zienswijze van de Europese Commissie, gewenst is ter beoordeling van een gunstige staat van instandhouding. Aanvankelijke verschillen tussen beide landen zijn in de afgelopen jaren beter in overeenstemming gebracht. Er vindt jaarlijks overleg plaats tussen Duitsland en Polen ter beoordeling van de populatie ontwikkeling (Reinhardt *et al.* 2013).

9.1 Protocollen

In Polen is geen vastgesteld protocol gepubliceerd. Wel bevat een recente publicatie van de particuliere Association for Nature "Wolf" een Poolse versie van de richtlijnen voor probleemsituaties tussen wolf en mens, zoals opgesteld door het Large Carnivore Initiative for Europe (Nowak & Mysłajek 2019)¹¹. Het lijkt erop dat het Directoraat-Generaal Milieubescherming, het bevoegd gezag voor ontheffingen voor doden, deze richtlijnen volgt. In Polen wordt maar voor een klein aantal wolven ontheffing om te doden verleend (figuur 17).

Opmerkelijk was het vergeleken met eerdere jaren grote aantal ontheffingen voor het doden van wolven in 2018. Bij navraag bleek dat dit toch geen grote trendbreuk is, want van de 31 in 2018 voor doden vrijgegeven dieren ging het in 17 gevallen om wolf-hond hybriden. Het is niet duidelijk of dit een trendbreuk is, vergelijkbaar met de ontwikkelingen in Frankrijk en Zweden. Een trendbreuk die in Polen juridisch eenvoudiger zou zijn dan in de andere vijf behandelde lidstaten, omdat in Polen de wolf qua soortbescherming onder de Habitatrichtlijn de status als soort van Bijlage V heeft.

Ontheffingen voor het doden van wolven worden afgegeven door het Directoraat-Generaal voor Natuurbescherming, een zelfstandig uitvoeringsorgaan van het rijk. Onder dit directoraat-generaal vallen 16 Regionale Directies Milieubescherming. De ondersteuning van preventieve maatregelen en de uitvoering van compensatieregelingen zijn gedelegeerd naar deze regionale directies. Ook ontheffingen voor niet letale maatregelen tegen wolven, zoals opzettelijke verstoring, vallen onder de bevoegdheid van de regionale directies. Aanvragen voor een ontheffing kunnen door gemeenschappen, organisaties of in enkele gevallen door particuliere bedrijven gedaan worden. De meeste aanvragen worden vooraf op hun redelijkheid beoordeeld door de Nationale Raad voor Natuurbescherming. Een overzicht van verleende toestemmingen (49) en gerealiseerde resultaten (10) voor het doden van een wolf in de jaren 2000 tot 2012 is weergegeven in BfNSkripten 356 (Reinhardt *et al.* 2013).

De meerderheid van die aanvragen (20) werden gedaan wegens een ernstige bedreiging van mens en vee. Waarbij aangetekend dat de bedreiging van mensen niet op onderzoek of bewijs werd gebaseerd, maar berustte op lokale verklaringen. Daarnaast was in enkele gevallen (4) de gezondheidstoestand van een wolf de aanleiding. Waaronder één geval van rabiës en een geval van uit gevangenschap ontsnapte wolven.

In de jaren 2014-2015 werden nog eens in totaal zeven besluiten ontheffingen verleend voor het doden van in totaal 17 wolven (zes daarvan werden gedood). In 2016 werd een vergunning afgegeven om twee wolven te doden die schade veroorzaakten bij Lutowiska (provincie Podkarpacie). Ontheffingen zijn geldig voor een bepaalde duur. De praktijk laat zien dat minder dan de helft van de ontheffingen resulteert in gedode dieren.

¹¹ Zie voor een vertaling in het Nederlands tabel 15 van het voorliggende rapport, in het hoofdstuk over Italië, aangezien dezelfde richtlijnen ook in delen van Italië worden toegepast.

Aanvragen voor ontheffingen worden altijd afzonderlijk in overweging genomen. Gehonoreerde redenen voor ontheffing zijn een aanzienlijke bedreiging voor mensen of aanzienlijke schade aan vee. Ontheffingen kunnen worden verleend als er geen alternatieve oplossingen zijn en als de maatregelen geen risico zijn voor de staat van instandhouding van de wolvenpopulatie.

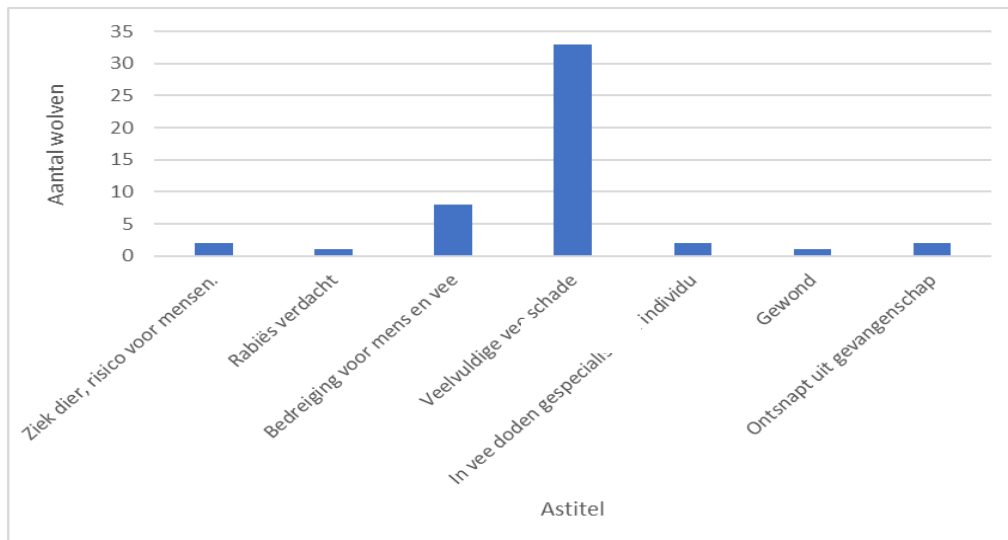
Voor probleemsituaties tussen wolf en vee is in 2005 een protocol gepubliceerd in een rapport van het *Institute of Nature Conservation* (Krakow) van de Poolse Academie van Wetenschappen (tabel 19). Het werd niet duidelijk wat de actuele status van dit protocol is.

Tabel 19. Protocol voor probleemsituaties tussen wolf en vee in Polen (bron: Nowak et al. 2005b). Zo goed mogelijk geactualiseerd vanwege de instelling van de Directies Natuurbescherming in 2008.

Locatie	Kenmerken	Aanbevolen actie
Nabij (<1 km) of in een groot boscomplex of overwegend bosrijk gebied.	Wolven vallen voor de eerste keer of slechts incidenteel vee aan.	Direct na het constateren van de schade stelt de veehouder de sporen veilig en verzoekt hij de Regionale Directie Milieubescherming om de schade te taxeren. Het is essentieel om de veehouder te trainen in preventie en, indien mogelijk, deel te laten nemen in het schadepreventieprogramma.
	Frequente aanvallen op vee	Dezelfde procedure voor het melden en taxeren van schade als hierboven. In het geval van minstens 10 geslaagde aanvallen van wolven op schapen of geiten of 5 op runderen of paarden op één bedrijf, voert de Regionale Directie Milieubescherming een inspectie uit. Als wolvenaanvallen niet het gevolg zijn van nalatigheid van de veehouder (zoals het 's nachts onbeschermd achterlaten van vee in de buurt van het bos, ver van gebouwen), kan het Directoraat-Generaal Milieubescherming ontheffing verlenen aan wildbeheereenheden of andere beheerders verlenen voor het afschot van een bepaald aantal wolven. Geen afschot na 31 januari. Tegelijkertijd moet Regionale Directie Milieubescherming een preventieprogramma implementeren, veehouders opleiden en helpen bij de preventie en, indien nodig, het aantal hoefdieren in nabijgelegen jachtgebieden verifiëren.
Open landbouwgebieden of een mozaïek van kleine bossen, akkers en stedelijke gebieden	Wolven vallen vaak vee aan, sporen en waarnemingen wijzen op hun permante aanwezigheid en voortplanting in landbouwgebieden.	Dezelfde procedure voor het melden en taxeren van schade als hierboven. Er wordt een preventieprogramma geïmplementeerd. Bij minimaal 20 geslaagde aanvallen door wolven op schapen / geiten of 10 aanvallen op runderen / paarden binnen een straal van 10 km, voert de Regionale Directie Milieubescherming een inspectie uit. Het Directoraat-Generaal Milieubescherming kan ontheffing verlenen aan wildbeheereenheden of boswachters voor afschot van een passend aantal wolven. Geen afschot na 31 maart. Een alternatieve oplossing (als er dergelijke mogelijkheden zijn) is het vangen van de wolven en het verplaatsen naar het dichtstbijzijnde grote boscomplex dat niet door wolven wordt bewoond.

9.2 Ervaringen met probleemsituaties

Cijfers over de verschillende probleemsituaties in Polen waren alleen beschikbaar in de vorm van de verschillende argumentaties voor het verlenen van ontheffingen in de periode 2000-2012, zoals gepubliceerd door Reinhard *et al.* (2013). Figuur 17 omvat dus niet de probleemsituaties waarvoor geen ontheffing is verleend c.q. aangevraagd en is daarmee getalsmatig onvolledig.

Figuur 137. Aantal wolven in Polen waarvoor in de periode 2000-2012 ontheffing voor doden is verleend per argument voor de ontheffing

Wolf en mens

Sinds de bescherming van de wolf zijn in de eerste 19 jaar (1998 – 2017) in Polen geen gevallen geweest van wolven die mensen gebeten hebben. Terwijl de populatie wolven in die periode sterk is toegenomen.

In 2018 zijn in twee afgelegen gebieden van Polen in totaal vijf gevallen geweest waar wolven mensen gebeten hebben (Bieszczady-gebergte in het uiterste zuidoosten en het Notecka-woud bij Poznań). Op beide plaatsen werden de daders snel geïdentificeerd en met ontheffing gedood, waarna de incidenten stopten. In het Bieszczady-gebergte was de verantwoordelijke wolf een jong mannetje. Deze wolf had erg versleten klauwen, wat een aanwijzing kan zijn voor eerder verblijf in gevangenschap, en was niet bang voor mensen bij het zoeken naar eetbaar afval rond lokale eetgelegenheden. Op zijn minst was deze wolf gewond aan menselijke voeding. In het territorium van het plaatselijke roedel staan wolven voor een schuilhut gefotografeerd, rijkelijk voorzien van vlees als lokaas.

Aan de rand van het Notecka-woud werden twee mensen gebeten door een eenjarige wolvijn, die sinds maart 2018 regelmatig de plaatsen Trzebiec Młyn en Bagniewo bezocht, niet bang was voor mensen en werd gevoed met maaltijdresten die buiten het hek van boerderijen werden gegooid. Autopsie van dit vrouwtje bracht aan het licht dat ze uitzonderlijk dik was.

De beschreven probleemwolven van de Bieszczady en het Notecka-woud waren allebei jong en gezond (geen rabiës o.i.d.) en hadden door voedselconditionering hun angst voor mensen verloren. Ze benaderden mensen tot op enkele meters. Beide situaties zijn het zoveelste bewijs dat het wennen van wolven aan mensen, zeker in associatie met voedsel, niet zonder risico's is.

Een eerder geval van een agressieve wolf is bekend uit mei 2004 in de omgeving van Muczne (gemeente Lutowiska, Bieszczady district, slechts 3-4 km van de grens met Oekraïne). Deze wolf heeft niemand gebeten, maar rende mensen achterna en probeerde te bijten in de banden van de auto waarin de mensen hun toevlucht zochten. Bij onderzoek van de gedode wolf, bleek dat hij in het laatste stadium van hondsdolheid verkeerde.

Gevalen van agressie van wolven tegen mensen zijn uiterst zeldzaam (Linnell *et al.* 2002, Linnell & Alleau 2016). In de drie gevallen van bijtincidenten in Polen is er toestemming (vooraf dan wel achteraf) verleend om de betrokken wolf te doden. Het doden van deze drie wolven is uitgevoerd (tabel 20).

Tabel 20. Overzicht bijtincidenten in Polen

Jaartal	Gedrag	Oorzaak	Maatregel
2004	Wolf achtervolgt mensen, deze ontsnappen in auto. Wolf bijt in banden.	Zieke wolf (rabiës)	Gedood
2018	Wolf, jong mannetje, bijt man	Afgesleten nagels wijzen op mogelijke gevangenschap. Vertoonde geen angst. Lokaal roedel gevoerd voor foto's. Voedselconditionering / gewenning	Gedood
2018	Wolf, jong vrouwtje, bijt twee personen	Blijkt niet schuw, gewend aan humane voeding, overgewicht. Voedselconditionering / gewenning	Gedood

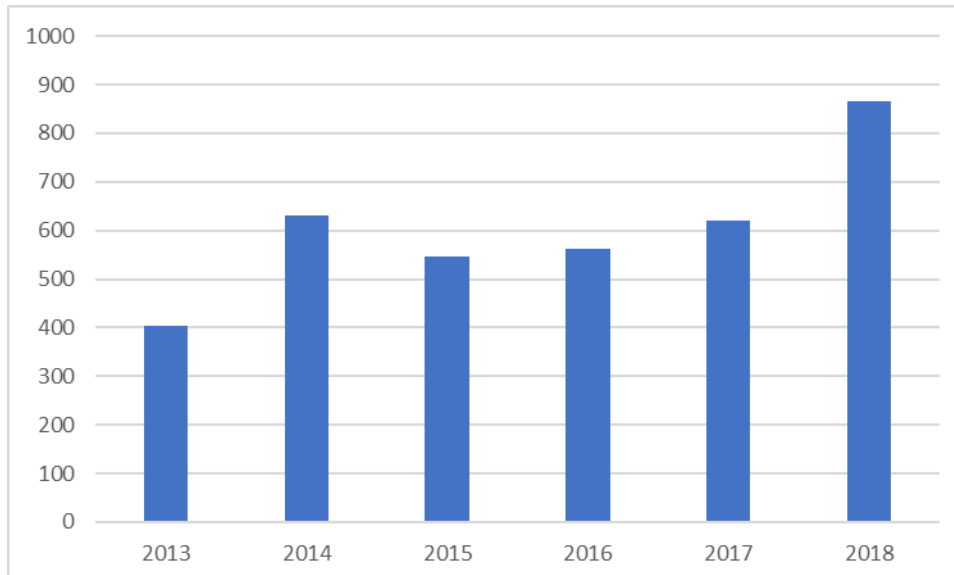
Wolf en vee

In Polen zijn bijna 6 miljoen koeien. Wolven doden gemiddeld 150 koeien (meestal kalveren) per jaar.

Van het in Polen gedode vee door wolven zijn schapen (85%) in de meerderheid, gevolgd door runderen (10%), en geiten (5%). De laatste jaren is het houden van damherten in opkomst op veel slecht beschermde boerderijen in het noordwesten en westen van Polen, en neemt daar de schade toe.

Jaarlijks doden wolven ongeveer 600 dieren (figuur 18). Deze schade bedraagt 0,002% van de koeien en 0,06% van de schapen in Polen. Op nationaal niveau zijn ze daarom niet significant, maar op de schaal van individuele bedrijven vormen ze meestal een ernstig probleem.

Financieel maakte de wolvenschade 5% uit van de totale uitgaven aan schade veroorzaakt door beschermde soorten in 2018.

Figuur 148. Trend van aantal gevallen van in Polen door wolven gedood vee (bron: lezing van Jakub Romanowski (Directoraat-Generaal Milieubescherming) op de discussiebijeenkomst 'O Wilku Mowa', Sękocin Stary, 18.06.2019).

Compensatie voor schade door roofdieren

Volgens de natuurbeschermingswet, art. 126, is de overheid aansprakelijk voor schade door:

- Wolven in de veestapel,
- Lynx in de veestapel,
- Beer in bijenstallen, in vee en landbouwgewassen.

Dit omvat echter geen gedeerde winst, toekomstige winst e.d.

Eigenaren en grondgebruikers kunnen samenwerken met de Regionale Directie Milieubescherming, of de directeur van een nationaal park indien toepasselijk, op het gebied van preventieve maatregelen. Rasters, installaties en dergelijke worden gefinancierd uit de begroting van de regionale directie, op grond van civielrechtelijk gesloten overeenkomsten.

Geen schadevergoeding is verschuldigd in geval:

- Personen die grond van de staat in gebruik hebben
- Wanneer benadeelde niet heeft ingestemd met het treffen van preventieve maatregelen
- Voor schade aan 's nachts achtergelaten vee zonder directe verzorging.

De kadavers moeten door een speciaal bedrijf worden verwijderd, adressen verstrekt door de veterinaire inspectie, volgens de toepasselijke regelgeving.

De taxatie van schade, het bepalen van de hoogte van de vergoeding en de betaling worden uitgevoerd door de Regionale Directie Milieubescherming en in het gebied van een nationaal park de directeur van dit park.

Preventieve maatregelen

Er bestaan veel manieren die aanzienlijk kunnen bijdragen aan de vermindering van schade door roofdieren. Er is echter geen perfecte methode. Roofdieren zijn dikwijls intelligente dieren met een leervermogen, wat voortdurend eisen blijft stellen aan preventieve maatregelen en hun consequente uitvoering. Ook verschillen in terreingesteldheid maakt maatregelen moeilijk universeel toepasbaar. Specifieke omstandigheden en juiste toepassing van methoden bepalen de effectiviteit.

In Polen is een scala aan maatregelen in gebruik.

Meest effectief: kuddebewakingshonden (in Polen is dat de Tatra herdershond), elektrische afrasteringen, gaasafrasteringen, fladderlinten.

Combinaties van maatregelen presteren doorgaans beter.

Elke maatregel kent voor een juiste toepassing een aantal specifieke voorwaarden waarop gelet dient te worden om operationeel effectief te zijn.

Wolf en hond

In Polen worden tussen de 6 – 8 miljoen honden gehouden, waarvan er volgens conservatieve schattingen, op basis van rapportages door jachtverenigingen, meer dan 138.000 op het platteland en door de bossen zwerven (Wierzbowska *et al.* 2016). Daar kunnen nog ongeveer 3000 windhonden en kruisingen daarvan worden toegevoegd. Andere schattingen gaan nog uit van een veelvoud van deze aantallen. Terwijl de jacht met windhonden in Polen verboden is.

Het doden van honden en katten in de vrije natuur, zoals blijkt uit het onderzoek naar de samenstelling van het wolven dieet, wordt gezien als een ecosysteemdienst door wolven (Nowak *et al.* 2005a, 2011, Jędrzejewski *et al.* 2012). De risico's van het overbrengen van parasieten en ziekten van hond op wolf wordt hier als een groot risico gezien en stelt vragen aan de methoden om de wolf populatie te beheren.

Het doden van een hond door een wolf wordt als gegeven geaccepteerd en wekt weinig aandacht. Het jaarlijks gemiddelde aantal slachtoffers onder vee door zwerfhonden en wolven vertoont weinig variatie. Bijkomend doodden wolven in vijf jaar (2006 – 2011) 1270 honden in enkele jachtdistricten. Gemiddeld 61 honden per jachtdistrict per jaar.

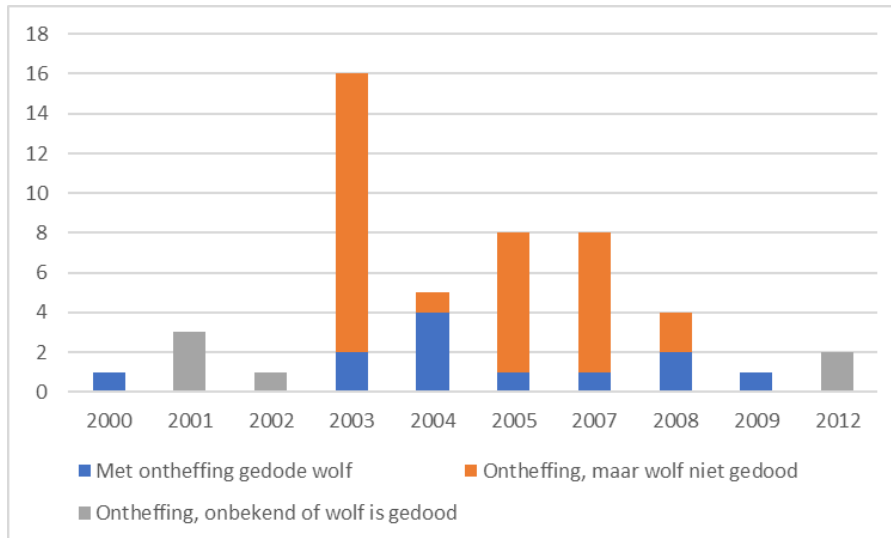
Wolf en hond beconcurreren elkaar bij de jacht op zowel wild als vee. Aantallen slachtoffers onder vee zijn goed vergelijkbaar, gemiddeld doodden honden in 39 jachtdistricten per jaar 206 stuks vee tegenover 363 door wolven (Wierzbowska *et al.* 2016). Waarbij uiteraard een vertekening op kan treden omdat de eigenaren voor wolf schade wel en voor honden geen schadevergoeding wordt toegekend.

Over verliezen van jacht- of gezelschapshonden is geen informatie beschikbaar.

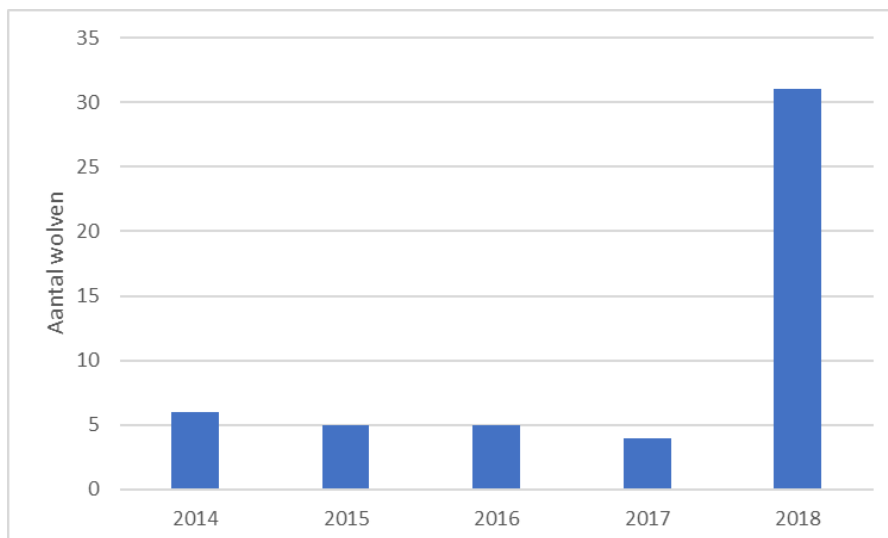
Veel informatie is ontleend aan de website van: Stowarzyszenie dla Natury "Wilk" / Association for Nature "Wolf".

Ontheffingen voor doden

Gezien het aantal wolven worden in de meeste jaren in Polen relatief weinig ontheffingen voor doden verleend (figuren 18 en 19). Maar in 2003 betrof dit toch 16 wolven en in 2018 zelfs 31. Wij hebben niet kunnen achterhalen of dit laatste een incident was of het begin van een trendbreuk.

Figuur 159. Trend van aantal wolven in Polen waarvoor in de periode 2000-2012 ontheffing voor doden is verleend (bron: Reinhardt et al. 2013).

Figuur 20. Trend van aantal wolven in Polen waarvoor in de periode 2014-2018 ontheffing voor doden is verleend (bron: Statistische jaarrapportages over milieu van Statistics Poland).

9.3 Communicatie

De voorlichting in Polen gebeurt op landelijk niveau vooral door de particuliere vereniging *Stowarzyszenie Dla Natury "Wilk"* (Vereniging voor Natuur "Wolf"). Het bestuur bestaat uit internationaal bekende wetenschappers. Op hun website staat gedegen informatie over de wolf, bescherming en zijn habitat inclusief achtergrondinformatie over hoe huisdieren en vee te beschermen. Ook geeft de vereniging een 'Gids voor de bescherming van boerderijdieren

tegen wolven' uit. De gids beschrijft goede preventieve maatregelen en de procedure voor het aanvragen van compensatie. Daarnaast bevat het basisinformatie over de ecologie van de wolf in Polen. Dit boek is gratis voor veehouders en is ook als digitaal beschikbaar. Bij calamiteiten waarbij een wolf betrokken is fungeert de vereniging doorgaans als het eerste aanspreekpunt. Ze beschikken ook over de nodige ontheffingen om in voorkomende gevallen te kunnen handelen.

Ten aanzien van het nemen van preventieve maatregelen zal er uiteraard ook wel door de verschillende directies van milieubescherming (16) en directies van nationale parken (23) de nodige communicatie plaats vinden omdat die voor hun grondgebied belast zijn met het organiseren van samenwerking en uitvoering van te nemen maatregelen. Enkel een goed overzicht van dergelijke uitingen ontbreekt.

Natuurdocumentaires op de Poolse televisie voorzien ook in algemene voorlichting en verbreiding van ecologische kennis voor een groot publiek. Waar mogelijk en gewenst verleent de vereniging "Wilk" haar medewerking.

9.4 Literatuur Polen

Bies, J., D. Bochenek, M. Dzik, J. Hejne, K. Karpińska, A. Kiełczykowska, D. Kruszewska, B. Nowakowska, T. Pawłowska, J. Sulik, K. Szondelmejer, A. Wichniewicz & A. Wrzosek (2019) Analizy statystyczne. Ochrona środowiska 2019. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.

Jędrzejewski, W., M. Niedziałkowska, M.W. Hayward, J. Goszczyński, B. Jędrzejewska, T. Borowik, K.A. Bartoń, S. Nowak, J. Harmuszkiewicz, A. Juszczyk, T. Kałamarz, A. Kloch, J. Koniuch, K. Kotiuk, R.W. Mysłajek, M. Nęczyńska, A. Olczyk, M. Teleon & M. Wojtulewicz (2012) Prey choice and diet of wolves related to ungulate communities and wolf subpopulations in Poland. *Journal of Mammalogy* 93 (6): 1480–1492. DOI: 10.1644/10-MAMM-A-132.1

Linnell, J.D.C. & J. Alleau (2016) Predators That Kill Humans: Myth, Reality, Context and the Politics of Wolf Attacks on People. In: F.M. Angelici (red.). *Problematic Wildlife*: 357–371. Springer International Publishing, Cham. DOI: 10.1007/978-3-319-22246-2_17

Linnell, J.D.C., R. Andersen, Z. Andersone, L. Balciauskas, J.C. Blanca, L. Boitani, S. Brainerd, U. Breitenmoser, I. Kojola, O. Liberg, J. Løe, H. Okarma, H.C. Pedersen, C. Promberger, H. Sand, E.J. Solberg, H. Valdmann & P. Wabakken (2002) The fear for wolves: A review of wolf attacks on humans. Norsk institutt for naturforskning, Trondheim.

Nowak, S., R.W. Mysłajek (2019) Po sąsiedzku z wilkami. Stowarzyszenie dla Natury „Wilk”, Twardorzeczka.

Nowak, S., R.W. Mysłajek & B. Jędrzejewska (2005a) Patterns of wolf *Canis lupus* predation on wild and domestic ungulates in the Western Carpathian Mountains (S Poland). *Acta Theriologica* 50: 263–276.

Nowak, S., R.W. Mysłajek, H. Okarma & W. Smiétana (2005b) Analiza dotychczasowych rodzajów i rozmiaru szkód wyrządzanych przez wilki oraz stosowanie metod rozwiązywania sytuacji konfliktowych. Instytut Ochrony Przyrody, Krakow.

Nowak, S., R.W. Mysłajek, A. Kłosińska & G. Gabryś (2011) Diet and prey selection of wolves *Canis lupus* recolonising Western and Central Poland. *Mammalian Biology* 76: 709–715.

Okarma, H. & S. Herzog (2019) *Handbuch Wolf*. Franckh-Kosmos, Stuttgart.

Reinhardt, I., G. Kluth, S. Nowak & R.W. Mysłajek (2013) A review of wolf management in Poland and Germany with recommendations for future transboundary collaboration. *Bfn-Skripten* 356: 1-115.

Wierzbowska, I.A., M. Hedrzak, B. Popczyk, H. Okarma & K.R. Crooks (2016) Predation of wildlife by free-ranging domestic dogs in Polish hunting grounds and potential competition with the grey wolf. *Biological Conservation* 201: 1-9.

10 Synthese

In Duitsland zijn de deelstaten verantwoordelijk voor het beleid inzake faunabeheer, maar door verregaande afstemming tussen de deelstaten onderling en met de bondsstaat zijn de protocollen met maatregelen in geval van probleemsituaties met wolven in hoge mate identiek over heel Duitsland. Nederland heeft zich gebaseerd op de wolvenprotocollen van de deelstaat Nedersachsen.

In twee van de zes behandelde EU-lidstaten, namelijk Italië en Polen, is de wolf niet uitgestorven geweest. Een geheel andere situatie dan bijvoorbeeld in Nederland, waar de laatste goed gedocumenteerde wolf in 1869 is gedood, voordat de wolf in 2015 terugkeerde. Het valt op dat Italië en Polen ondanks aandrang van nationale natuurorganisaties op nationaal niveau geen vastgestelde protocollen lijken te hebben. Ook worden in deze twee landen in bijna alle jaren weinig ontheffingen verleend voor het doden van wolven. In 2018 werden evenwel in Polen 11 ontheffingen voor maar liefst 31 wolven verleend*. In Italië is geen landelijke registratie van probleemsituaties. Dit wordt blijkbaar overgelaten aan overheden in de regio's.

Tabel 21. Overzicht van de zes EU-lidstaten

	Nederland	Duitsland	Frankrijk	Zweden	Italië	Polen
Aantal wolven	12	1.300	500	150	2.000	2.900
Bevoegd gezag voor ontheffingen	Provincie	Kreis	Departement	District	Ministerie van Milieu, autonome provincies Bozen-Südtirol en Trento	Directoraat-Generaal Milieubescherming
Gemiddeld aantal wolven (per jaar) waarvoor in de laatste jaren ontheffing voor doden werd verleend	0	2	100	20-50	0	4*
Aantal gedood stuks vee	400 (prognose voor 2020)	2.800	12.000	150-450	2.600	600

* NB. In 2018, het laatste jaar met deze informatie voor Polen, zijn elf ontheffingen voor in totaal 31 wolven verleend. Bij navraag bleek dat 17 van deze dieren wolf-hond hybriden waren.

In alle lidstaten van de EU prevaleert bij een acute bedreiging de veiligheid van de mens boven bescherming van de wolf. Zo kan in Nederland, buiten de regels van de Wet natuurbescherming om, de burgemeester in dergelijke situaties een noodbevel geven om een wolf te doden.

Zweden heeft een opvallend ruime definitie van geoorloofd noodweer vastgelegd in artikel 28 van de Jachtverordening. In dat land geldt noodweer namelijk ook in geval van bescherming van jachthonden en vee, terwijl volgens de protocollen van de Duitse deelstaten, en in navolging Nederland, aanvallen op loslopende honden, inclusief jachthonden, als te accepteren 'normaal gedrag' van wolven worden bestempeld.

In Frankrijk is de regelgeving rond de bescherming van vee duidelijker soepeler dan bijvoorbeeld in Duitsland. Iedere schapenhouder met een jachtakte kan een ontheffing krijgen voor het doden van wolven, als hij preventieve maatregelen heeft getroffen of formeel is vastgesteld dat preventieve maatregelen redelijkerwijs niet verlangd kunnen worden. Een acuut risico of een schadehistorie zijn geen voorwaarde voor gebruik van de ontheffing. In 2019 zijn in Frankrijk meer dan 1600 dergelijke ontheffingen voor *tir de defense simple* verstrekt.

Communicatie rond het doden van wolven is lastig. Het doden is in een escalatieladder de laatste stap, dus kan uitgelegd worden welke stappen eerder gezet zijn. Zelfs opvangcentra en enkele natuurorganisaties in Duitsland zien liever dat een probleemwolf op nette wijze gedood wordt dan in een opvang terecht komt. Het verdient in de praktijk aanbeveling om de uitvoerder anoniem te houden om bedreigingen en agressie tegen schutters te voorkomen. Dit pleit ervoor om vooraf na te denken wie (jachtaktehouders, boa's of scherpschutters van bijvoorbeeld politie) ingeschakeld worden als afschot aan de orde is.